

FAIANȚĂ ȘI PORȚELAN DIN EPOCA OTOMANĂ DESCOPERITE ÎN TIMIȘOARA, STRĂZILE LUCIAN BLAGA, ENRICO CARUSO ȘI RADU NEGRU (CAMPANIA 2014)

DANIELA TĂNASE*, NICULINA DINU**

Rezumat: În centrul istoric al municipiului Timișoara au avut loc cercetări arheologice în anul 2014, în piețe și pe străzi vizate de un proiect urbanistic de modernizare a acestora. În articolul de față, discutăm artefactele din faianță și porțelan găsite pe străzile Lucian Blaga, Enrico Caruso și Radu Negru. Acestea provin din locuințe și din straturi de cultură aparținând epocii otomane (1552–1716), precum și din depuneri databile în epoca modernă, când vestigiile otomane au fost distruse cu prilejul unor lucrări de modernizare a orașului. Fragmentele fac parte din așa numita ceramică de import sau ceramică de lux – ceramică islamică și porțelan chinezesc –, încadrată de la sfârșitul secolului al XVI-lea și până în secolul al XVIII-lea. Marea majoritate a fragmentelor provine din cești, boluri sau căni și, în mai mică măsură, din farfurii sau farfurioare. Folosirea cu precădere a ceștilor și nu a farfuriilor sau a altor recipiente de formă închisă este în legătură cu obiceiul de a bea cafea, devenit foarte popular în regiunile cucerite de Imperiul Otoman.

Cuvinte-cheie: epoca otomană, cetate, faianță, porțelan, cești, boluri, farfurii.

Din luna decembrie a anului 2013 și pe tot parcursul anului 2014, în contextul unor lucrări ample de reabilitare a unor piețe și străzi din centrul istoric al Timișoarei, demarate de Primăria Municipiului Timișoara, au avut loc cercetări arheologice. În articolul de față vom prezenta artefactele din faianță și porțelan descoperite pe trei străzi din Timișoara – Lucian Blaga, Enrico Caruso și Radu Negru (fig. 1)¹.

*Muzeul Banatului Timișoara; e-mail: danielaetanase@yahoo.com.

**Muzeul Brăilei; e-mail: niculina_dinu@yahoo.com.

¹ Colectivele de cercetare: str. Lucian Blaga – săpături arheologice preventive: dr. Al. Flutur (Muzeul Banatului Timișoara) – responsabil științific, dr. Ana Hamat (Muzeul Banatului Montan Reșița), dr. Daniela Tănase (Muzeul Banatului Timișoara) – membre în colectivul de cercetare; str. Lucian Blaga – supraveghere arheologică: dr. Ana Hamat – responsabil științific; str. Enrico Caruso – supraveghere arheologică: dr. Daniela Tănase – responsabil științific; str. Radu Negru – săpături arheologice preventive: Dan Ciobotaru (Muzeul Banatului Timișoara) – responsabil științific.

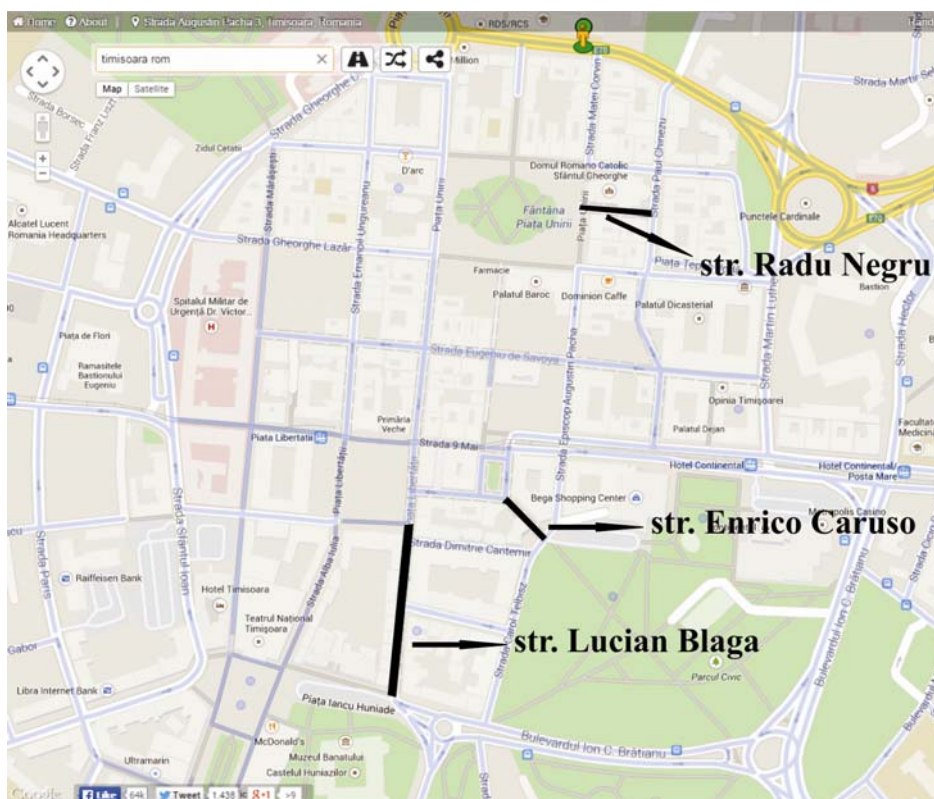

Fig. 1. Harta străzilor din centrul istoric al Timișoarei.

REPERE ISTORICE

Timp de 164 de ani, Timișoara, ca de altfel mare parte a Banatului, a fost sub stăpânire otomană. Între anii 1552 și 1716, Timișoara a fost capitala vilayetului cu același nume și un însemnat centru strategic al Imperiului Otoman în partea sa apuseană. Despre importanța geostrategică a Timișoarei otomane, ne relatează solul austriac Henrik Ottendorf, aflat în cetatea Timișului Mic pentru câteva luni, în anul 1683: „...turcii înșiși spun că cine a luat Buda n-a obținut decât un oraș, cine, însă, a luat Timișoara, a obținut o țară întreagă”².

În această perioadă îndelungată de timp s-a produs o schimbare majoră în structura populației, prin colonizarea de familii musulmane³, și a avut loc o transformare a vieții sub toate aspectele ei. În traiul cotidian au fost implantate obiceiurile și formele specifice de viață ale comunității musulmane cuceritoare,

² Ottendorf 2006, p. 16.

³ Feneșan 2004, p. 57.

unele dintre acestea fiind preluate chiar și de către comunitățile supuse, creștine, cu care a conviețuit⁴. Aceste colonizări au avut loc, în mai multe etape, și din cauza depopulării, deoarece populația locală s-a refugiat sau a fost decimată de epidemii⁵. În vilayetul Timișoarei au fost aduși ostași, funcționari militari și religioși, meșteșugari, negustori și învățați, turci sau bosniaci, cu obiectivul de a schimba structura demografică a orașelor din Banat⁶. Astfel, s-a ajuns ca, în cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, dintre cele 14 cartiere ale Timișoarei (*mahalle*) locuite de o populație presupus musulmană, doar două să aibă o populație mixtă, musulmană și creștină, iar altele două o populație românească și sârbească⁷.

După anul 1552, Timișoara a fost transformată într-un oraș otoman, prin redistribuirea spațiului urban, care cuprindea citadela, orașul fortificat și două suburbii, menționate de Henrik Ottendorf sub numele de Insula și orașul rascian⁸. Henrik Ottendorf a lăsat o descriere concisă a felului în care era împărțit orașul și în care era construit sistemul de fortificații; mai aflăm cum arătau străzile și edificiile mai importante sau ne sunt prezentate unele aspecte ale vieții citadine⁹.

Cu doar câțiva ani mai devreme față de perioada în care ambasada austriacă din care făcea parte Ottendorf aștepta în Timișoara permisiunea pentru a ajunge la pașa de Belgrad¹⁰, un renumit cărturar otoman aflat în solda armatei sultanului, Evlyia Celebi, a vizitat Timișoara în anul 1660, cu prilejul campaniilor conduse de vizirul Köse Ali pașa, pentru supunerea cetății Oradea, din anii 1660–1661¹¹. Evlyia Celebi ne-a lăsat descrieri amănunțite, plastice uneori, cu privire la orașele și cetățile vilayetului Timișoara, ca și despre locuitorii săi și obiceiurile lor cotidiene.

Descrierile lui Celebi și Ottendorf, făcute din perspectiva unor exponenți ai unor culturi și civilizații diferite, ne oferă aceeași imagine însuflețită asupra vieții de zi cu zi în cetatea și orașul Timișoara cu suburbiile sale, un centru urban cu o viață economică relativ înfloritoare, cu un bazar și sute de prăvălii, nu doar ale musulmanilor, ci și ale negustorilor creștini de pe coasta dalmată, din Ragusa¹². Din aceste relatări aflăm și despre existența cafenelelor în Timișoara otomană și implicit despre obiceiul de a bea cafea. Ottendorf le-a definit drept „cârciumi în care se vindea cafea”, ceea ce denotă faptul că nu a înțeles rolul lor în comunicarea socială din lumea otomană¹³. Evlyia Celebi amintește cafenelele în trecut¹⁴, considerându-le probabil localuri obișnuite, ca în orice oraș otoman de provincie.

⁴ Feneșan 2004, p. 57–58.

⁵ Feneșan 2014, p. 232–245.

⁶ Feneșan 2014, p. 92.

⁷ Feneșan 2014, p. 114–115.

⁸ Feneșan 2004, p. 62–64.

⁹ Ottendorf 2006, p. 11–18.

¹⁰ Hațegan 2006, p. 8.

¹¹ Mehmet 1976, p. 313.

¹² *Călători străini* 1976, p. 499; Ottendorf 2006, p. 13–14.

¹³ Feneșan 2004, p. 124–125.

¹⁴ *Călători străini* 1976, p. 499.

În Imperiul Otoman, cafeaua ocupa un loc important în viața socială și cotidiană. Cu toată opoziția unor sultani și a unor lideri spirituali, precum și în condițiile restricțiilor impuse din când în când, acest obicei de a bea cafea s-a menținut și s-a răspândit în toate orașele din imperiu. Cafenelele au devenit un loc în care se petrecea timpul într-un mod plăcut, astfel că, la o ceașcă de cafea, se puteau schimba opinii, se ascultau cântece, se jucau table sau șah¹⁵.

Evident, cafeaua nu se consuma doar la cafenea, ci și acasă, în spațiul intim al fiecărei familii. Astfel, cercetările arheologice au scos la lumină în ruinele caselor găsite pe diferite străzi sau în piețele actuale ale orașului, obiecte destinate servirii cafelei – boluri, ceșcuțe și farfurioare, întregi sau fragmentare, din faianță sau porțelan. Acestea nu au fost produsul unor ateliere locale, ci au fost aduse de la mare distanță, fiind realizate în ateliere otomane din Anatolia sau în cele din Persia sau China. Întrebuințarea ceștilor din cristal (probabil sticlă) și porțelan nu se limita doar la băutul cafelei, ci și la servirea apei sau a șerbetului, după cum ne povestește tot Evlyia Celebi¹⁶.

Fragmentele recipientelor de faianță și porțelan descoperite în centrul istoric al Timișoarei dezvăluie apetitul pentru lucruri frumoase al locuitorilor orașului care au viețuit aici din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și până la începutul secolului al XVIII-lea. Otomanii aveau o pasiune pentru obiectele de lux, decorate cu mult rafinament, un semn al iubirii de frumos, dar și o modalitate de etalare a prosperității.

CONTEXTUL ARHEOLOGIC AL OBIECTELOR DESCOPERITE

Strada Lucian Blaga. Pe strada Lucian Blaga, situată în interiorul cetății medievale, orientată pe direcția nord-sud, de la latura sud-estică a Pieței Libertății și până la latura nordică a Pieței Huniade, au avut loc săpături arheologice preventive și o supraveghere arheologică. Suprafața cercetată s-a concretizat într-o secțiune cu lungimea de 133,5 m și lățimea de 3 m, împărțită în sectoare denumite convențional cu litera B (de la inițiala străzii Blaga), la care s-au adăugat cifre¹⁷. În sectoarele cercetate s-au descoperit segmente de străzi și complexe de locuire ale Timișoarei otomane. Această stradă se află spre marginea de sud a orașului otoman, în capătul său sudic fiind găsit un strat compact de amenajare compus din fragmente de cărămidă și mortar, gros de cca 30 cm, care reprezintă un spațiu deschis¹⁸, cel mai probabil o piață, despre care Evlia Celebi ne spune că era pardosită cu un strat gros de mortar¹⁹. Pe toată lungimea secțiunii, a fost surprins șanțul pentru canalizarea orașului, realizată la începutul secolului XX (funcțională

¹⁵ Feneșan 2004, p. 125, 134.

¹⁶ *Călători străini* 1976, p. 582.

¹⁷ Flutur, Hamat, Tănase 2014, p. 225–226.

¹⁸ Flutur, Hamat, Tănase 2014, p. 228.

¹⁹ *Călători străini* 1976, p. 500.

și azi), cu o lățime de 80–100 cm, șanț care secționează toate straturile arheologice anterioare²⁰. Astfel că, în pământul de umplutură al șanțului, au fost antrenate artefacte din epoca otomană sau din cea anterioară cuceririi otomane. În această situație sunt fragmentele ceramice descoperite în sectoarele B4 (catalog nr. 24–25, fig. 3/10–11), B6 (catalog nr. 35, fig. 4/15 a–c) și B7 (catalog nr. 40, fig. 3/16 a–b; catalog nr. 39, fig. 4/10 a–b).

Unele fragmente ceramice au fost antrenate în straturi din epoca modernă, care acopereau structurile mai vechi, otomane, dărâmate după cucerirea Timișoarei de către austrieci în anul 1716, cum este cazul fragmentelor găsite în sectoarele: B1 (catalog nr. 1, fig. 2/1; catalog nr. 46, fig. 2/6 a–b; catalog nr. 2, fig. 2/7 a–b), B3' (catalog nr. 17, fig. 3/14) și B4 (catalog nr. 22, fig. 2/9 a–b; catalog nr. 27, fig. 3/15 a–b; catalog nr. 23, fig. 3/18), a fragmentelor descoperite în B6, într-un strat de pământ galben care acoperea un strat cu mult lemn în compoziție, reprezentând un nivel de locuire al unei case (catalog nr. 32, fig. 2/11 a–b; catalog nr. 31, fig. 2/13 a–c; catalog nr. 33, fig. 3/12) sau provenind dintr-un strat de pământ, legat de construcția unei case din secolul al XVIII-lea din sectorul B3'' (catalog nr. 31, fig. 3/7 a–b), precum și dintr-un strat de dărâmătură, reperat în sectorul B7' (catalog nr. 42, fig. 5/4 a–b). Însă majoritatea fragmentelor de faianță și porțelan au fost găsite în straturi de amenajare a unor spații exterioare locuințelor sau în straturi de nivelare care marchează nivelurile constructive și de locuire ale caselor și anexelor din epoca otomană. Astfel, există un fragment de porțelan care aparține nivelului de locuire otoman mai timpuriu, găsit într-un strat de pământ de culoare cenușiu-albăstrui, în sectorul B4 (catalog nr. 28, fig. 5/1 a–b) sau fragmente ceramice provenite din straturi de pământ de culoare neagră, cu mult lemn în compoziție, care reprezintă niveluri de locuire succesive din epoca otomană, în sectoarele B2 (catalog nr. 6, fig. 2/2 a–b; catalog nr. 7, fig. 2/5 a–b; catalog nr. 10, fig. 3/3 a–b; catalog nr. 11, fig. 3/4 a–b; catalog nr. 8, fig. 3/5; catalog nr. 9, fig. 3/9 a–b; catalog nr. 5, fig. 4/2 a–b), B 3' (catalog nr. 15, fig. 4/11 a–b), B 3'' (catalog nr. 20, fig. 4/14 a–b), B4 (catalog nr. 26, fig. 3/13), B6 (catalog nr. 30, fig. 4/1; catalog nr. 29, fig. 4/5 a–b; catalog nr. 34, fig. 4/7 a–b), B6' (catalog nr. 37, fig. 3/2 a–b; catalog nr. 36, fig. 4/13 a–b), B6''' (catalog nr. 38, fig. 3/1), în zona sectorului B6²¹ (catalog nr. 48, fig. 4/12 a–b), ca și în sectoarele B7 (catalog nr. 41, fig. 5/2 a–b), B8 (catalog nr. 44, fig. 2/15 a–b) și B9 (catalog nr. 45, fig. 3/8 a–b).

Alte fragmente au fost descoperite în case construite din lemn, dotate cu pivnițe, specifice perioadei otomane. Astfel, în partea de nord-vest a sectorului B1, în complexul numit C1, o clădire din lemn²², au fost găsite două fragmente de vase de porțelan (catalog nr. 4, fig. 4/8 a–b; catalog nr. 3, fig. 5/3 a–b). În sectoarele 3 și 3', pe o structură arsă, probabil podeaua unei clădiri din lemn distruse, care aparținea ultimului nivel de locuire din epoca otomană, de dinainte de construcția

²⁰ Flutur, Hamat, Tănase 2014, p. 226.

²¹ Supraveghere arheologică; mulțumim pentru informație doamnei Ana Hamat.

²² Flutur, Hamat, Tănase 2014, p. 231.

unui canal de cărămidă din secolul al XVIII-lea²³, s-au găsit fragmente provenind de la mai multe cești de faianță și porțelan (catalog nr. 13, fig. 2/8 a–b; catalog nr. 12, fig. 4/3 a–b; catalog nr. 16, fig. 4/4 a–b; catalog nr. 15, fig. 4/11 a–b). Tot în sectorul 3', în interiorul unei case din lemn, numită complexul C2²⁴, au apărut două fragmente de ceșcuțe de faianță și porțelan (catalog nr. 19, fig. 2/3 a–b; catalog nr. 18, fig. 4/6 a–b). În sectorul B7', în apropierea colțului unei case din lemn²⁵, s-a găsit un fragment de farfurie de porțelan (catalog nr. 47, fig. 5/5 a–b), iar în sectorul B8, în pământul de umplutură al locuinței denumite C8 s-a găsit un fragment de ceșcuță din faianță (catalog nr. 43, fig. 3/6 a–b).

Strada Enrico Caruso. Pe latura de sud-vest a străzii Enrico Caruso, situată perpendicular pe latura de sud-est a Pieței Sf. Gheorghe, a fost efectuată o supraveghere arheologică la săparea unui șanț și a unui cămin pentru rețeaua de multiducte de telecomunicații. Această stradă este situată în zona de răsărit a orașului medieval, spre marginea sa.

Lucrările de săpare a șanțului și căminului au scos la lumină și două fragmente de cești din perioada otomană, provenite, din păcate, din straturi deranjate de intervențiile moderne anterioare anului 2014. Astfel, unul dintre fragmente provine din șanțul situat pe latura sudică a străzii, fiind găsit la o adâncime de 1,60 m (catalog nr. 50, fig. 2/12 a–b). Al doilea fragment provine dintr-un strat de pământ de culoare cenușiu-maronie, în care au apărut bârne și scânduri, care au aparținut unei case din lemn, cu pivniță, afectate anterior de un alt șanț din epoca modernă, care străbătea strada actuală pe latura ei sudică. În malul de est al căminului au fost reperate bârne și scânduri de la podeaua casei. Pe baza materialului arheologic – fragmente ceramice și fragmente de sticlă –, dar luând în considerare mai ales ceașca de faianță (catalog nr. 49, fig. 2/14 a–c), putem afirma că este vorba de o locuință care a funcționat spre sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea.

Strada Radu Negru. Pe strada Radu Negru, aflată în partea de nord-est a orașului medieval, au fost descoperite locuințe²⁶, situate între cele două șanțuri de apărare ale cetății otomane, care înconjurau orașul în partea sa nordică²⁷. Fragmentele au fost găsite în pivnița unei case de lemn (catalog nr. 53, fig. 2/4 a–b) și, în imediata apropiere a acesteia, într-un strat de pământ aflat la o adâncime de 2,10–2,30 m de la actualul nivel de călcare²⁸ (catalog nr. 52, fig. 2/10 a–b). Fragmentul de farfurie de faianță a fost descoperit în carourile 8–9 ale secțiunii S1, situată central pe ductul străzii, într-un strat maroniu-gălbui, mai închis, la adâncimea de 1,30–1,50 m, în stratul de contact dintre faza otomană și nivelul de construire a Domului Romano-Catolic din Piața Unirii²⁹, a cărui edificare a început în anul 1736 (catalog nr. 51, fig. 3/17 a–b).

²³ Flutur, Hamat, Tănase 2014, p. 231.

²⁴ Flutur, Hamat, Tănase 2014, p. 231.

²⁵ Informație Ana Hamat.

²⁶ Mulțumim pentru informație domnului Dan Ciobotaru.

²⁷ Opreș 2007, p. 16, fig. 7; 17 – planul Timișoarei ridicat de căpitanul Perrette în anul 1716; p. 18, fig. 8; 19 – același plan al Timișoarei, cu lucrările de asediu.

²⁸ Informație Dan Ciobotaru.

²⁹ Informație Dan Ciobotaru.

Fig. 2. Timișoara. Ceramică persană și otomană (sec. XVI–XVIII).

Fig. 3. Timișoara. Ceramică otomană și persană (sec. XVI–XVIII).

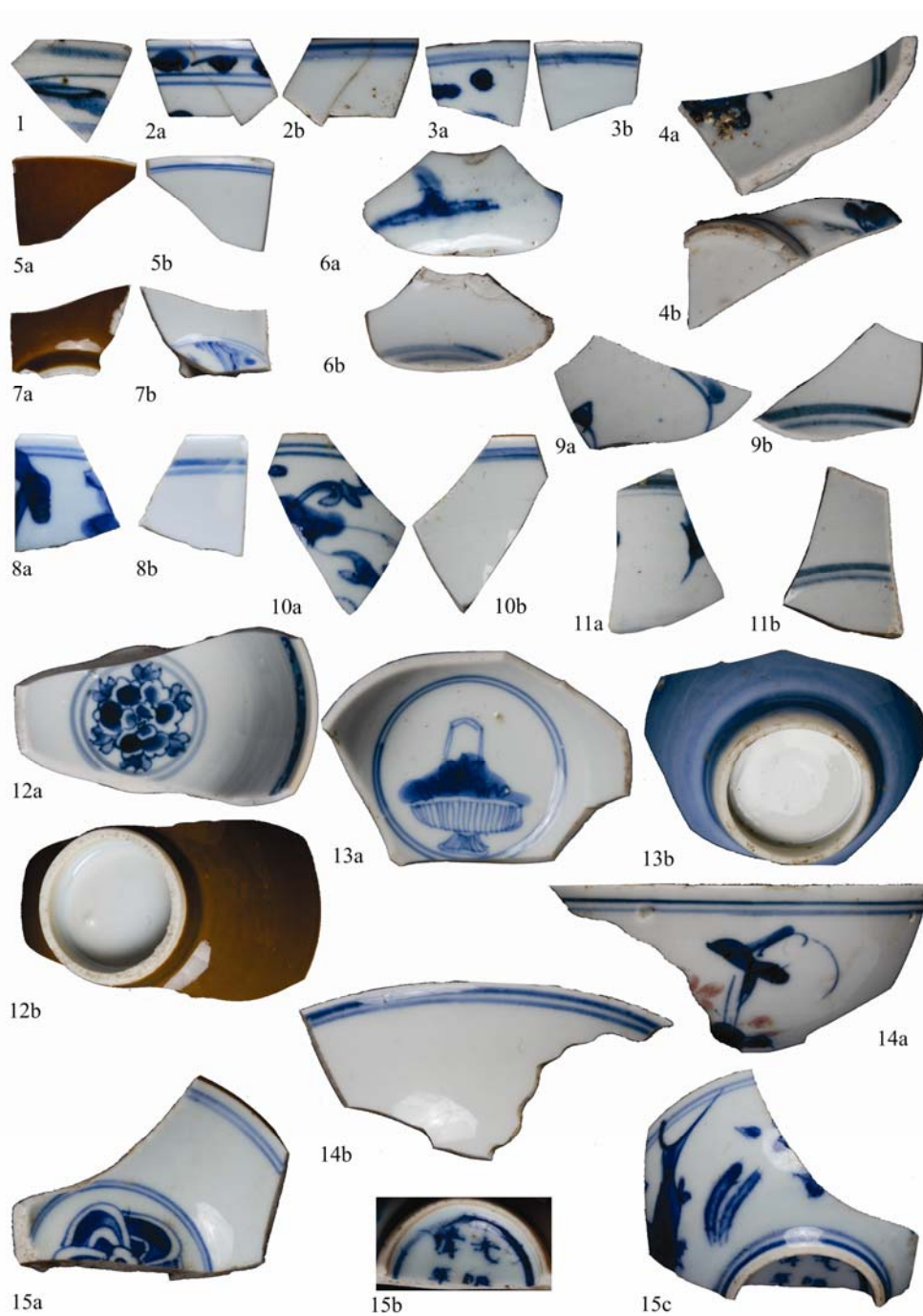

Fig. 4. Timișoara. Porțelan chinezesc (sec. XVII–XVIII). Cești.

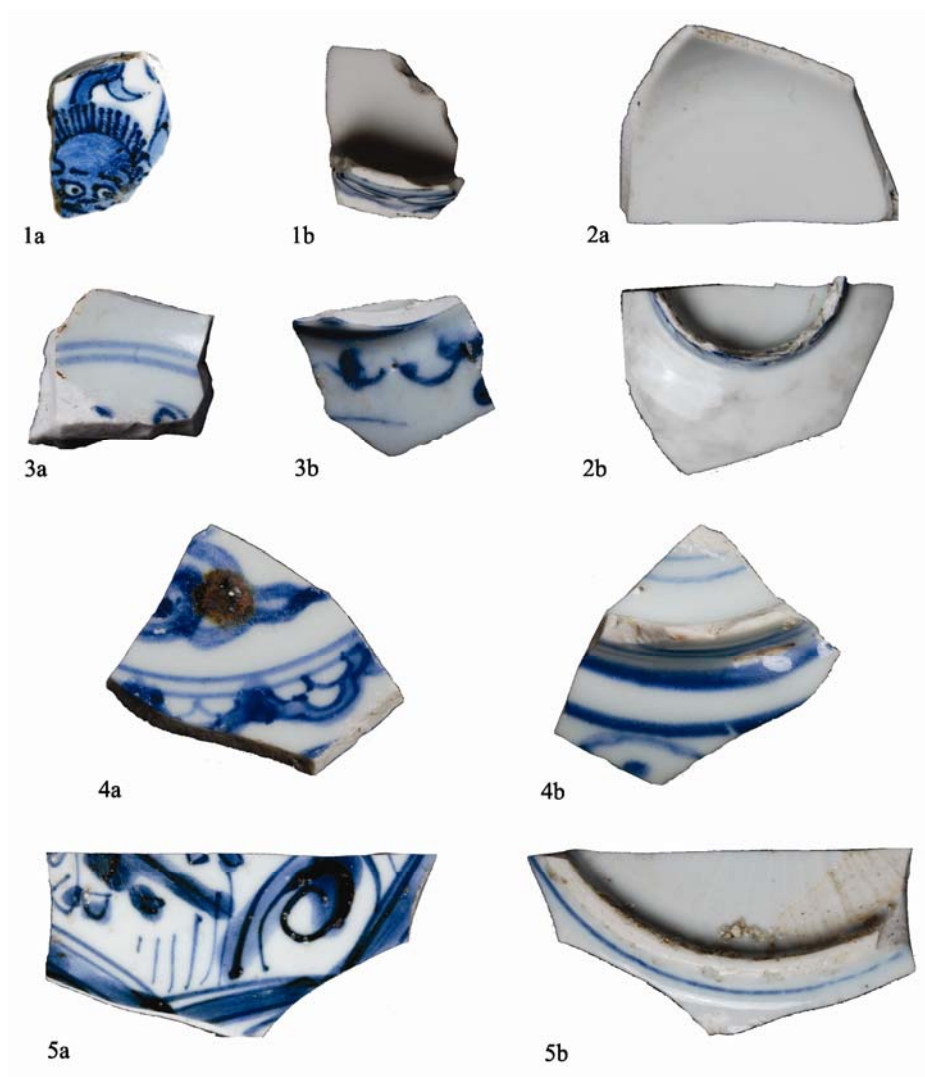

Fig. 5. Timișoara. Porțelan chinezesc (sec. XVII–XVIII).
1–3. fragmente de boluri, 4–5. fragmente de farfurii.

FAIANȚĂ

Ceramica din caolin descoperită la Timișoara provine din diverse ateliere ale lumii islamice: Iznik, Damasc, Kutahya sau Isfahan. Predomină fragmentele de cești, 15 la număr, urmate de șapte fragmente de la boluri de diverse dimensiuni și doar de trei fragmente de căni și cinci de farfurii. Există și un fragment de capac de cană, foarte rar întâlnit în săpături sau în colecții din cauza fragilității sale

potențiale în timpul utilizării căunii³⁰. Nu se poate vorbi de modele unitare pentru aceste descoperiri. Ceștile au decorul predominant în alb-albastru, cu modele vegetal-florale schematice; în cele mai multe cazuri sunt interpretări ale porțelanului chinezesc.

Chiar dacă dimensiunile diferă în cazul ceștilor, se poate observa tendința ceramiștilor de a realiza copierea cât mai fidelă a prototipurilor chinezești începând cu liniile care marchează desenele interioare și exterioare. Astfel, fragmentele prezintă linii simple (catalog nr. 53, fig. 2/4 a; catalog nr. 2, fig. 2/7 a; catalog nr. 31, fig. 2/13 a) sau duble (catalog nr. 6, fig. 2/2 a; catalog nr. 22, fig. 2/9 a; catalog nr. 31, fig. 2/13 a–b) pentru conturarea buzei în exterior. Pe partea interioară, liniile situate spre marginea buzei sunt aproape întotdeauna duble (catalog nr. 6, fig. 2/2 b; catalog nr. 53, fig. 2/4 b; catalog nr. 2, fig. 2/7 b; catalog nr. 22, fig. 2/9 b; catalog nr. 31, fig. 2/13 b), tot așa procedându-se și în cazul în care decorul din centrul ceștii trebuia înscris în cerc. Pentru o imitare cât mai fidelă a porțelanului, cercurile duble sunt utilizate și pe piciorul ceștii, dar și în interiorul acestuia; acest decor reprezintă o reminiscență a porțelanului din dinastia Ming, ale cărui cercuri duble includeau ideograme³¹. Acest stil decorativ este specific mai ales atelierelor persane din secolele XVI–XVII, dar și celor de la Kutahya din aceeași perioadă. Ultimele ateliere sunt mai puțin cunoscute, pentru aceste secole ridicându-se întrebarea dacă nu cumva artizanii armeni din Iran (Isfahan – Noua Julfa) au migrat și spre centrul de la Kutahya, aducând cu ei stilul imitării porțelanului chinezesc și transformarea unor decoruri vegetale în decoruri schematice și fantastice³².

Desenul schematic constă într-o floare cu frunze (catalog nr. 46, fig. 2/6 a), ce poate fi interpretată drept o crizantemă. Fragmentul a fost întregit, dar se poate observa că este de calitate inferioară, deoarece angoba aplicată pastei din caolin bej s-a exfoliat în zona florilor. Smalțul este plumbifer și a fost aplicat în strat subțire. Alt desen, devenit schematic, apare în cazul altui fragment (catalog nr. 22, fig. 2/9 a–b) – o ramură cu flori sau o inflorescență conturată și colorată cu roșu și parțial cu verde (probabil pentru ilustrarea frunzelor).

Decorul în interiorul unui cerc sau al unui medalion reprezintă tot o preluare a motivelor chinezești, după cum se poate observa în cazul unor fragmente (catalog nr. 32, fig. 2/11 b; catalog nr. 44, fig. 2/15 b). O interpretare ceva mai aparte merită alt fragment (catalog nr. 13, fig. 2/8 b). În cazul ceșcuței negre, se vede cu dificultate că au fost desenate, cel mai probabil cu negru-kaki și colorate cu nuanțe de galben și muștar, două cercuri dispuse simetric pe suprafața exterioară; fie din necunoașterea compoziției substanțelor utilizate, fie din cauza unui accident în timpul arderii, culoarea neagră, care ar fi trebuit să formeze fundalul pe care să fie aplicate desenele în cercuri albe, s-a răspândit pe toată suprafața ceștii, rezultând un

³⁰ Atasoy, Raby 1994, p. 45.

³¹ Carswell 1991, p. 50–52.

³² Kouymjian 2014, p. 109–112.

vas negru cu smalț lucios, plumbifer. Cele mai apropiate analogii pentru acesta ar proveni de la sfârșitul secolului al XVII-lea și de pe parcursul secolului al XVIII-lea, așa-numitele *porțelanuri Batavia* (mai ales cești și boluri) aduse din China în Indonezia, la Batavia (Jakarta), de unde erau exportate spre Europa (prin intermediul Olandei, mai precis al Companiei Olandeze a Indiilor Estice)³³. Lumea islamică nu cunoaște astfel de cești colorate cu negru; aici, cel mult, sunt reînviată tradițiile bicolore persane care utilizau fondul turcoaz și linii negre pentru executarea desenului, după cum se vede în cazul unui mic fragment (catalog nr. 19, fig. 2/3 a–b) pe care l-am considerat a proveni tot dintr-o ceașcă. Analogiile sunt greu de găsit în spațiul Iranului safavid din secolul al XVII-lea, dar, după un veac, ceramiștii de la Kutahya îl readuc pe piață, producând seturi întregi de veselă.

Un decor diferit de cel cu medalion este prezent în cazul altui fragment (catalog nr. 13, fig. 2/8 b), unde se vede, imediat deasupra piciorului, o formă elipsoidală albastră, probabil o reinterpretare a motivului *norilor chinezești*, deveniți acum doar simple linii răsucite. Deși a existat un desen în centrul ceștii, se poate doar bănuși, după urma de albastru și poziționarea ei lângă spărtură, că ar fi fost numai o floare simplă.

Există un bun exemplu de imitare a ceștii din porțelan decorate cu lotuși albaștri pe fond alb (catalog nr. 31, fig. 2/13 a–c), ce se poate plasa în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Alăturarea unui atelier anume devine dificilă în condițiile în care porțelanul cu lotus este prezent din secolul al XVI-lea și până în secolul al XVIII-lea, evident având diverse modificări³⁴. Descoperirile de la Buda îl plasează în secolul al XVII-lea în zona ceramicii persane³⁵. Modul de tratare a decorului este precis, culoarea nu depășește conturul trasat, smalțul este plumbifer; se păstrează tradiția de încadrare a decorurilor în cercuri duble în interior și exterior. Pe fundul ceștii este desenată o marcă, greu de precizat dacă formată din linii încrucișate sau linii frânte, asemănător uneia dintre mărcile chinezești³⁶. Starea fragmentară nu permite analiza motivului din centrul ceștii (catalog nr. 31, fig. 2/13 b). Un alt fragment prezintă o marcă asemănătoare, ceva mai bine păstrată (catalog nr. 49, fig. 2/14 c). Însă decorul său nu se mai înscrie în linia copierii cât mai fidele a unui prototip chinezesc, ci este prezent doar pe partea exterioară, fără marcarea prin cercuri duble; culorile folosite sunt roșie-tomată și albastră, într-un decor schematic, ce poate fi interpretat ca o încercare de redare a ramurilor de prun înflorit. Acest model a apărut în China la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, fiind direct legat de stilul *Imari*, împrumutat de la japonezi. Interiorul conține o floare simplă, albastră, desenată în centru. Un alt motiv chinezesc care a suferit transformări se observă în cazul altei cești (catalog nr. 50, fig. 2/12 a–b). Cel mai probabil, olarul a avut drept model un vas decorat cu păsări,

³³ Jörg 1982, p. 152–190; Ward 2001, p. 321–322.

³⁴ Valenstein 1989, p. 140–189.

³⁵ Holl 2005, p. 117.

³⁶ Golombek, Mason, Proctor 2001, p. 215.

frecvent întâlnit în secolele XVI–XVII. Lipsa îndemânării pentru a reda cât mai aproape de realitate pasărea a dus la un model cu forme curbate ce se intersectează, dispuse pe suprafața ceștii fără o regulă precisă. Aici s-a respectat în parte tradiția cercurilor duble, prezente pe partea exterioară, în timp ce interiorul a fost desenat cu un cerc gros, pentru a contura centrul ceștii, în care se găsește o floare, foarte bine și atent desenată, aducând cu florile prezente pe vasele *kraack Wanli*³⁷. Analogii pentru ea ar fi florile chinezești și o parte dintre ceștile persane care le imită, datând din secolul al XVII-lea, descoperite la Buda³⁸. Fundul ceștii conține o marcă desenată în interiorul păstrat, prin trasarea de linii verticale și orizontale, ceea ce indică foarte clar tendința de imitare a mărcii chinezești.

Cu o marcă asemănătoare și la fel de schematic în redarea unui decor, este și alt fragment (catalog nr. 44, fig. 2/15 a–c). În interior, în partea centrală a vasului, este desenată o floare sau o frunză turcoaz, conturată cu negru, iar în exterior, atât cât permite fragmentul, se observă o parte dintr-un cerc sau o formă alungită, tot turcoaz, conturată cu negru. Este posibil să fi avut desenate trei până la patru astfel de forme, fiind tot o imitație după porțelanul chinezesc.

Un fragment se remarcă prin imitarea aproape perfectă a porțelanului *Batavia* de la începutul secolului al XVIII-lea: exteriorul este vopsit cu roșu-maroniu, interiorul este desenat pe fond alb cu albastru, motivul fiind un coș cu flori (catalog nr. 52, fig. 2/10 a–b). Prezintă o marcă subțire pe fund și se poate atribui atelierelor persane sau celor otomane de la Kutahya de la începutul secolului al XVIII-lea.

Modul în care au fost lucrate aceste cești sugerează mai degrabă atelierelor armene de la Kutahya decât atelierelor persane de la Kirman sau Shiraz. La începutul secolului al XVIII-lea, armenii de la Kutahya dezvoltaseră o impresionantă artă ceramică, prin piesele alb-albastre conturate uneori cu negru, dar și prin cele policrome cu decoruri vegetale, atât de mult schematizate, încât par a fi imagini fantastice ce au la bază desene ale porțelanului chinezesc³⁹.

Fragmentele de boluri aparțin unor forme despre care nu se poate spune prea mult în absența unor părți mai mari. Primul fragment (catalog nr. 37, fig. 3/2 a–b) aparține unui bol cu decor pe ambele părți în albastru și alb cu contururi negre, dintr-o pastă friabilă închisă la culoare. Al doilea fragment (catalog nr. 10, fig. 3/3 a–b), în contrast cu primul, este subțire, dintr-o pastă fină, desenat îngrijit pe ambele părți în nuanțe de albastru-cobalt. Desenul este subțire, colorarea s-a făcut precis, fără a depăși contururile, motivul poate fi unul vegetal, ceea ce sugerează un atelier, greu de identificat, din secolele XVII–XVIII. Cel de-al treilea fragment (catalog nr. 11, fig. 3/4 a–b) este policrom, cu un motiv floral simplificat; interiorul a fost decorat cu flori albastru închis și frunze kaki deschis, iar exteriorul conține doar o floare desenată ca o rozetă, în aceeași nuanță de kaki. Fragmentul este prea

³⁷ Batariuc, Dinu 2013, p. 291–296.

³⁸ Holl 2005, p. 143.

³⁹ Crowe 2006–2007, p. 48.

mic pentru a ști dacă acest tip de floare alterna coloristic pe partea exterioară sau era desenat monocrom. Modelul este prezent, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea până în secolul al XVII-lea, în producția Iznik-ului, dar și a Damascului. Alt fragment (catalog nr. 9, fig. 3/9 a–b) indică asemănări cu produsele Iznik-ului, dar modul de tratare a decorului și calitatea pastei îl apropie cel mai mult de producția Damascului din secolul al XVII-lea⁴⁰. Centrul de la Iznik introdusese în producția sa o astfel de copie a bolului *lien zu* (epoca Ming, sfârșitul secolului al XV-lea)⁴¹, când lucra cu albastru-cobalt. Pe partea exterioară a vaselor Ming erau desenate linii radiale late la mijloc și ascuțite la capete, care, privite de la distanță, păreau petale de lotus⁴². În aceeași manieră este desenat și acest fragment, dar liniile groase și apoase albastre-gri, care formează un *nor chinezesc*, precum și culoarea violet închisă în care sunt desenate benzile radiale exterioare, îl prezintă ca pe un produs al atelierelor din Damasc. În interiorul motivului norului sunt grupate câte trei puncte violet, probabil imitând *cintamani*-ul chinezesc⁴³. Așadar, produsul este unul inferior, specific celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea, când atelierelor otomane se orientează spre alte piețe unde să își comercializeze marfa⁴⁴. Tot în secolul al XVII-lea poate fi datat și alt fragment (catalog nr. 45, fig. 3/8 a–b): din pastă poroasă din caolin, acoperită cu un strat de angobă albă, smalțul a fost aplicat subțire, exfoliindu-se vizibil în partea exterioară, afectând și decorul. În interior au fost desenați chiparoși pe fond alb, încadrați într-un fundal albastru închis cu cercuri turcoaz sau flori schematice. Desenul este parțial încadrat în fragment, astfel că nu poate fi reîntregit corect; se poate doar presupune tiparul decorativ căruia i-a aparținut. Pe partea exterioară (catalog nr. 45, fig. 3/8 b) sunt doar urmele unui decor negru cu flori sau frunze desenate ca virgule⁴⁵.

Un fragment de bol (catalog nr. 43, fig. 3/6 a–b), cu pereți mai groși și picior scurt, asemănător farfuriilor din secolul al XVII-lea, este decorat doar în interior, cu negru și, probabil, albastru închis. În acest moment, vasul nu are analogie printre produsele islamice, putând fi, probabil, rezultatul atelierelor persane. Ultimul din categoria bolurilor, fragmentul cel mai bine păstrat (catalog nr. 40, fig. 3/16 a–b), este decorat simplu, având câte un cerc negru aproape de baza piciorului. Decorul este foarte stângaci realizat pe partea exterioară a vasului, unde, pe cercul negru, sunt trasate frunze sau petale albastre; pe partea interioară au fost preferate punctele albastre în exteriorul cercului, în interiorul lui existând un decor de aceeași culoare, acum deteriorat.

Cele cinci fragmente de căni descoperite acoperă întreaga perioadă cuprinsă între sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVIII-lea (catalog nr.

⁴⁰ François 2002, p. 161–162.

⁴¹ Carswell 2006, p. 62; Atasoy, Raby 1994, p. 125.

⁴² Atasoy, Raby 1994, fig. 205.

⁴³ Atasoy, Raby 1994, p. 236.

⁴⁴ Denny 2004, p. 102; Baram, Caroll 2000, p. 40.

⁴⁵ Stanceva 1960, p. 118.

24, nr. 25, nr. 33, nr. 26, fig. 3/10–13; catalog nr. 40, fig. 3/16 a–b). Cel mai timpuriu dintre ele (catalog nr. 24, fig. 3/10) are un decor cu arabescuri albe și puncte albastre, intersectate, pe fond roz-somon. Nuanța fondului era printre culorile ce se încercau la Iznik la jumătatea secolului al XVI-lea până la obținerea culorii roșii⁴⁶. Motivul utilizat este preluat din arta metalului, în special din argintărie⁴⁷. Fragmentul este însă inferior produselor similare de la sfârșitul secolului al XVI-lea: smaltul aplicat subțire s-a deteriorat, culoarea albă ce s-a dorit a fi în relief a fost aplicată inegal, rezultând linii șterse, iar punctul albastru este apos, trecând peste culoarea albă.

Alt fragment (catalog nr. 25, fig. 3/11) provine din porțiunea care delimita gâtul cunii de corp, porțiune decorată de obicei cu benzi și linii în așa fel încât să rezulte două părți cu decor diferit. Înșiruirea de linii subțiri, de culoare albastră-gri, reprezintă simplificarea complexului model numit *bandă selgiucidă*⁴⁸, fragmentul putând fi încadrat în general în secolul al XVII-lea.

Într-un interval cuprins între sfârșitul secolului al XVI-lea și jumătatea secolului al XVII-lea, poate fi încadrat și un fund de *borcan*, cu dungi albastre, conturate cu negru (catalog nr. 23, fig. 3/18). Au fost trasate, chiar de lângă marginea piciorului, lăsat de obicei alb în cazul cănilor, linii verticale cu albastru; alte două linii subțiri, colorate cu verde, au fost plasate orizontal⁴⁹. Utilitatea acestui produs era de păstrare a alimentelor, el întâlnindu-se la vânzătorii de produse precum fructele uscate, așa cum apare într-o miniatură de la sfârșitul secolului al XVI-lea sau fiind folosit pentru iaurt și murături, după cum reiese dintr-un document; sunt menționate trei dimensiuni de borcane, de 22, 26 și 28 cm în diametru sau înălțime, documentul nefiind foarte exact⁵⁰.

Ultimele două fragmente ridică probleme de atribuire pentru că atât desenul, cât și forma în relief le apropie de atelierele Kutahyei din secolul al XVIII-lea (catalog nr. 33, nr. 26, fig. 3/12–13). Fragmentele sunt decorate urmând conturul reliefurilor, în triunghiuri mici în cazul primului și în triunghiuri alungite în cazul celui de-al doilea. Ceea ce au comun ambele este decorul cu linii subțiri maro-roșiatice, puncte roșii și pete în nuanțe deschise de verde și galben; desenul este stângaci realizat, liniile de contur sunt foarte subțiri, greu de deosebit sub smaltul plumbifer, culorile deschise, verde și galben, care ar fi trebuit să reprezinte frunze colorate alternativ s-au întins având aspect de pată pe vas. Culoarea galbenă a început să fie folosită în atelierele de la Kutahya la începutul secolului al XVIII-lea⁵¹, iar aceste fragmente stângaci realizate pot fi considerate ca fiind printre primele încercări de introducere a stilului policrom, care le va aduce faima la jumătatea secolului al XVIII-lea⁵².

⁴⁶ Atasoy, Raby 1994, p. 210.

⁴⁷ Carswell 2006, p. 55.

⁴⁸ Stanceva 1960, p. 123.

⁴⁹ Atasoy, Raby 1994, p. 270.

⁵⁰ Atasoy, Raby 1994, p. 47–48.

⁵¹ Carswell 2006, p. 92.

⁵² Migeon 1923, p. 310; Carswell 2006, p. 105.

Dintre cele cinci fragmente de farfurii, cel care poate fi considerat cel mai timpuriu aparține unei farfurii adânci, *tabak*, din care s-a păstrat o parte din margine și din perete (catalog nr. 27, fig. 3/15 a–b). *Tabak*-urile se lucrau cu marginea înclinată sau dreaptă, întotdeauna lată pentru a permite desenarea unor motive elaborate. În acest caz, este vorba de motivul *valurilor sparte*. Primele culori folosite au fost cele de albastru-cobalt, trecându-se spre mijlocul secolului al XVI-lea la adăugarea culorilor negru, gri sau kaki alături de albastru-cobalt. De remarcat este faptul că produsul a fost unul de calitate, faianță, cu pastă compactă, pe care s-a aplicat angoba și desenul albastru executat cu precizie. Nu se cunoaște care a fost tema decorativă utilizată, dar prezența în exterior a celor două linii albastre care conturează buza farfuriei și zona unde se îmbină marginea cu peretele ar putea ridica probleme de datare și chiar de proveniență: Iznik sau Kutahya⁵³. Nu sunt prea multe elemente de datare și atribuire pentru acest fragment, el putând fi doar încadrat în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Al doilea fragment de farfurie (catalog nr. 17, fig. 3/14) se datează foarte clar în perioada de decădere a centrului de la Iznik, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, pentru că pasta este poroasă, angoba și smalțul s-au deteriorat, afectând culorile desenului negru, cu *valuri sparte* și o parte din decorul floral de culoare verde.

Aceeași problemă, legată de apartenența la ateliere persane sau de la Kutahya, o ridică și cele trei fragmente de farfurii decorate în tradiționalele culori alb și albastru (catalog nr. 38, fig. 3/1; catalog nr. 8, fig. 3/5; catalog nr. 51, fig. 3/17 a–b). Schematismului primului fragment (catalog nr. 38, fig. 3/1) i se adaugă inversarea culorilor utilizate în desen: albastru-gri pentru contur și negru apos pentru colorare. Motivul vegetal se poate interpreta ca o inflorescență sau, la fel de bine, ca o ramură cu frunze. Un alt fragment (catalog nr. 8, fig. 3/5) are o frunză sau un arabesc desenat în nuanțe de albastru-cobalt pe fond alb. Ambele fragmente au decorul plasat în interior, exteriorul este alb, fără decor. Ultimul fragment (catalog nr. 51, fig. 3/17 a–b) conține desene pe ambele părți, unul elaborat în interior, altul simplu în exterior. La interior s-au păstrat porțiuni din frunze și flori sau fructe conturate cu albastru închis și colorate cu o nuanță puțin mai deschisă de albastru, pentru exterior s-a ales un model simplu din frunze, cel mai probabil, dispuse pe o tulpină. Aceste decoruri sunt executate cu precizie, culoarea nu trece peste contur și desenul nu interacționează cu smalțul plumbifer în momentul aplicării lui și nici nu se scurge în timpul arderii. Analogiile pentru aceste fragmente de farfurii (catalog nr. 51, fig. 3/17 a–b) se găsesc în secolul al XVII-lea pentru varianta de culori albastru-negru și la începutul secolului al XVIII-lea pentru decorul elaborat albastru⁵⁴.

Ultimul fragment de ceramică otomană prezentat (catalog nr. 21, fig. 3/7 a–b) aparține unui capac de cană, înalt, cu margine îngustă. Capacul este, alături de

⁵³ Atasoy, Raby 1994, analogie pentru Kutahya, cat. 563 și pentru Iznik, cat. 714–716.

⁵⁴ Golombek 2005, p. 253–255.

torți, cea mai fragilă parte dintr-o cană, cele mai multe căni păstrându-se fără acest element, înlocuit, de altminteri, în cazul produselor de lux din perioada 1570–1640, de o montură de argint⁵⁵. Partea recuperată ne arată un decor format dintr-o rozetă cu petalele din linii suprapuse: conturul este albastru închis cu dungi rezervate în alb pentru a realiza forma de petală, iar interiorul este albastru ca și fondul. Marginea este delimitată de o bandă turcoaz. Capacul este din faianță de bună calitate, fiind produs la Iznik, probabil la sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea.

PORȚELAN

Porțelanul chinezesc vine să întregască tabloul preferințelor în materie de veselă pentru servitul mesei în Imperiul Otoman, în acest caz în vilayetul Timișoarei.

În campania arheologică din 2014 s-au găsit mai multe fragmente de cești, câteva de boluri și doar două de farfurioare. Predominând prin număr, ceștile de porțelan arată că, de la începutul secolului al XVII-lea, sunt preferate de elita otomană ceștilor de Iznik⁵⁶, existând ateliere chinezești specializate în producerea obiectelor din porțelan destinate lumii islamice. Începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, importanța porțelanului crește, acesta surclasând produsele *de lux* otomane sau persane.

Primele trei fragmente de cești se pot data larg, fără a avea elemente care să contribuie la identificarea perioadei în care au fost produse (catalog nr. 30, nr. 5, nr. 12, fig. 4/1–3). Primul fragment poate aparține unei cești care avea decor vegetal aplicat pe toată suprafața din cauza absenței marginii duble, fără decor interior (catalog nr. 30, fig. 4/1). Al doilea are marginea buzei marcată printr-o bandă cu mici frunze, de culoare albastră, interiorul fiind desenat cu două linii în aceeași culoare (catalog nr. 5, fig. 4/2 a–b). Cel de-al treilea fragment îmbină, pe partea exterioară, liniile duble cu decorul vegetal – sub două linii albastre deschise se observă două puncte albastre închise (catalog nr. 12, fig. 4/3 a); interiorul este marcat doar de o linie dublă trasată sub buză (catalog nr. 12, fig. 4/3 b).

Un fragment de dimensiuni mai mari (catalog nr. 16, fig. 4/4 a–b), având o parte din picior și perete, poate fi considerat ca aparținând porțelanului numit *testoasă*. Desenul este parțial păstrat în centrul ceștii (catalog nr. 16, fig. 4/4 a) și pe o porțiune exterioară (catalog nr. 16, fig. 4/4 b). Cu prilejul săpăturilor din anul 2006 din centrul istoric al Timișoarei, a fost descoperit un fragment la care motivul era vizibil în interiorul ceștii⁵⁷.

Alte trei fragmente nu se pot data decât în contextul general al descoperirilor, fiind lipsite de elemente de identificare foarte clare (catalog nr. 18,

⁵⁵ Atasoy, Raby 1994, p. 127.

⁵⁶ Baram, Carroll 2000, p. 45.

⁵⁷ Dinu 2007, p. 141, fig. 83.1a.

nr. 14, nr. 15, fig. 4/6, 9, 11); au interiorul marcat pentru zona din centru cu cercuri duble, exteriorul având linii groase albastru deschis (catalog nr. 18, fig. 4/6 a), linii și puncte din decor (catalog nr. 14, fig. 4/9 a) sau porțiuni de cercuri duble spre buză și desen vegetal (catalog nr. 15, fig. 4/11 a). Pot fi considerate produse ale secolului al XVII-lea, dar și cu o eventuală apartenență la primele decenii ale secolului al XVIII-lea.

Două fragmente au ca motiv floral lotusul, dispus pe toată suprafața ceștii, cu tulpini, frunze și flori, fapt ce ușurează datarea în secolul al XVII-lea (catalog nr. 4, nr. 39, fig. 4/8, 10). Dovada copierii acestui motiv în spațiul islamic o face descoperirea anterioară (catalog nr. 31, fig. 2/13 a). Analogii pentru această ceașcă sunt descoperirile de la Buda, datate în același secol.

Patru fragmente trec de rețeta stabilită de câteva secole, aceea a desenului alb cu albastru, introducând culorile maro și albastru-gri în gama cromatică din secolul al XVIII-lea, stilul fiind cunoscut sub numele de *porțelan Batavia*. Un fragment provine dintr-o buză (catalog nr. 29, fig. 4/5 a–b), este colorat cu maro în exterior și cu o dungă subțire, albastră, în interior; buza a fost lucrată răsfrânt și nu drept, cum se realizau produsele pentru piața chinezească, cum este cazul altui fragment (catalog nr. 36, fig. 4/13 a–b). Un alt fragment (catalog nr. 34, fig. 4/7 a–b), tot de mici dimensiuni, reprezintă o parte din baza unei cești, având ca decor interior un peisaj, ceea ce îi poate asigura o datare mai timpurie. Prezența piciorului, a unei porțiuni din perete, a decorului cu crizantemă permite încadrarea în secolul al XVII-lea a altui fragment (catalog nr. 48, fig. 4/12 a). Și în acest caz este prezent prototipul și imitația, dar analogia se oprește doar la culori (catalog nr. 52, fig. 2/10 a). Un coș cu flori asemănător ceramicii din perioada otomană este desenat pe un fragment (catalog nr. 36, fig. 4/13 a), al cărui exterior este albastru deschis și albastru-gri.

Ultimele fragmente (catalog nr. 20, nr. 35, fig. 4/14–15) au dimensiuni mai mari și, după decor, par a fi mai timpurii. Unul dintre fragmente provine dinspre marginea buzei, care este răsfrântă, marcată prin cercurile duble albastre, iar decorul, exterior, combină culoarea albastră cu o nuanță de roșu-palid și galben sau auriu (catalog nr. 20, fig. 4/14 a); motivul decorativ reprezintă o pasăre deasupra unei tufe cu flori. Combinația de culori este specifică stilului chinezesc *Imari*, dezvoltat în epoca Qianlong, la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, rezultat din imitarea porțelanului japonez cu același nume, care se comercializa în Europa în perioada în care China interzisese comerțul spre acest continent.

Un alt fragment (catalog nr. 35, fig. 4/15 a–c) conține, pe lângă elementele decorative de încadrare cronologică, și o parte dintre ideogramele mărcii. Ceașca este realizată în specificul chinezesc – pereți drepți, desene încadrate de cercuri duble, muchia buzei colorată cu negru. Decorul exterior este reprezentat de un pește așezat oblic pe toată suprafața peretelui, în timp ce interiorul conține desenată în centru o floare sau o rozetă, la care alternează liniile late și înguste, nuanțele de albastru și alb, analogie găsită doar la un fragment descoperit la Jeni-Palanka

(Ungaria)⁵⁸. Pe fundul ceștii sunt desenate, într-un cerc lat albastru, patru dintre cele șase ideograme, care pot aparține, cel mai probabil, perioadei Wanli⁵⁹.

Ultimele fragmente de porțelan provin de la boluri cu dimensiuni mai mari decât ceștile și de la două farfurii (fig. 5). Primul fragment conține în interior o figură umană desenată cu albastru închis. Dar pentru că pereții s-au spart chiar din apropierea desenului nu se știe dacă este un desen inclus în cerc sau se întinde pe tot interiorul, cuprinzând și pereții. Pe picior este o bandă lată cu motivul *valurilor sparte* desenate stilizat (catalog nr. 28, fig. 5/1 a–b). Cel de-al doilea bol are decorat doar piciorul îngust (catalog nr. 41, fig. 5/2 a–b), în rest fiind alb. În cazul celui de-al treilea, decorul a fost puțin mai elaborat (catalog nr. 3, fig. 5/3 a–b), în interior desenul central era închis prin cercuri duble, iar în exterior îmbinarea piciorului cu peretele este marcată de o bandă dantelată.

O serie de elemente pot încadra farfuriile la sfârșitul secolului al XVII-lea. Una dintre farfurii (catalog nr. 42, fig. 5/4 a–b) are în interior un desen asemănător simbolului norocului, iar pe partea exterioară, dublarea cercurilor albastre continuă până spre centrul fundului (catalog nr. 42, fig. 5/4 b), piciorul scurt fiind marcat de o linie groasă albastră.

Ultimul fragment de porțelan aparține unei farfurii, ce se poate cu ușurință plasa între produsele Wanli importate în Europa de olandezi (catalog nr. 47, fig. 5/5 a–b). Interiorul vasului conținea, în forma unui octogon, un decor vegetal sau un peisaj⁶⁰; piciorul a fost colorat foarte puțin pe partea exterioară.

CONSIDERAȚII FINALE

Săpăturile recente din centrul istoric al Timișoarei au scos la lumină o sumedenie de obiecte care reflectă obiceiurile cotidiene ale musulmanilor care au viețuit aici în perioada de stăpânire otomană. Printre acestea se numără și fragmente din așa-numita *ceramică de import* sau *ceramică de lux* – ceramică islamică și porțelan chinezesc, care se încadrează perioadei cuprinse între sfârșitul secolului al XVI-lea și secolul al XVIII-lea.

În secolul al XVII-lea, atelierelor islamice Iznik, Damasc, Kutahya, Kirman, Shiraz, Isfahan își găsesc un competitor redutabil în atelierelor chinezești care produc porțelan pentru export. Din acest motiv, nu numai că producția lor decade, dar trebuie să își găsească și o clientelă mai largă, orientându-se și spre alte categorii sociale decât aristocrația, pe care căutau să le atragă tocmai prin imitarea porțelanului chinezesc. Atelierelor persane își continuă tradiția imitării până la copierea fidelă a prototipului, în timp ce atelierelor otomane preferă împrumutul câtorva motive decorative ce sunt tratate în stilul consacrat de Iznik în secolul

⁵⁸ Gaál 2005, p. 225.

⁵⁹ Valenstein 1989, p. 193.

⁶⁰ Nogami *et alii* 2006, p. 39, fig. 19.2.

al XVI-lea, abia începând din secolul al XVIII-lea copiindu-se, la Kutahya, stilul decorativ chinezesc.

Preferințele pentru produsele de lux ale locuitorilor Timișoarei otomane sunt reflectate de cantitatea descoperită, aproape egală, de porțelan chinezesc și de ceramică, numită generic, islamică. Cu prilejul săpăturilor arheologice din anul 2014 au fost găsite, într-un spațiu restrâns, porțelanurile care i-au inspirat pe olarii din lumea islamică să le imite, cum sunt cele decorate cu motivul lotusului, cu păsări, cele în *stil Batavia*, precum și rezultatul muncii lor – cești, boluri sau farfurii, prin care au căutat să reprezinte cât mai bine originalul. Rămân fără răspuns, în acest moment, întrebările legate de atribuirea descoperirilor: care dintre produse aparțin Iranului Safavid și care Kutahyiei otomane, mai ales pentru secolul al XVII-lea; în ambele cazuri, elementele comune sunt comunitățile de olari armeni și tehnologia utilizată în producerea faianței. În schimb, porțelanul chinezesc putea proveni, în spațiul vilayetului Timișoarei, atât din comerțul otoman, cât și din cel european (portughez și, mai ales, olandez).

Preferința pentru cești în detrimentul farfuriilor și al altor recipiente de formă închisă este direct legată de consumul cafelei, intrat deja în tradiția regiunilor cucerite de otomani, în special pentru produsele secolului al XVII-lea. Din secolul al XVIII-lea, gusturile se diversifică, ordinea preferințelor fiind cafeaua, ceaiul și ciocolata (mult mai rar), la fel de diversă fiind și vesela folosită pentru servirea lor.

Consumul cafelei și cafeneaua sunt fenomene larg răspândite în secolul al XVII-lea în întregul Imperiu Otoman⁶¹. Evlyia Celebi nota despre ceștile de cafea ce se vindeau în piețele Istanbulului că difereau, ca preț și calitate, după prestigiul potențialilor cumpărători⁶². Dacă în secolul al XVI-lea principalul deținător de porțelan era sultanul și curtea sa, începând din secolul următor mare parte dintre birocrății Imperiului își vor schimba obiceiul servitului cafelei în cești de Iznik cu cești din porțelan⁶³. Astfel, prezența porțelanului în săpăturile arheologice poate facilita datarea complexului în care se află, deoarece sunt foarte multe date păstrate despre această marfă, provenite din arhivele comercianților islamici sau europeni.

Așadar, fragmentele de faianță și porțelan pot fi utile în datarea unor complexe arheologice și a unor niveluri de locuire, dat fiind faptul că acestea au fost produse în perioade cronologice bine delimitate, iar utilizarea lor, din cauza fragilității, putea fi relativ limitată ca durată. Astfel, pe cele trei străzi din centrul istoric al Timișoarei au fost descoperite case care aparțin ultimului nivel de locuire otomană, cel de dinainte de cucerirea austriacă din anul 1716, în care s-au găsit fragmente de cești produse la sfârșitul secolului al XVII-lea – primele decenii ale secolului al XVIII-lea, cum sunt cele de pe străzile Enrico Caruso (catalog nr. 49, fig. 2/14 a–c) și Radu Negru (catalog nr. 53, fig. 2/4 a–b). Case din același ultim

⁶¹Salzman 2000, p. 83–106; Tuchscherer 2003, p. 50–66; Mikhail 2007, p. 82–104.

⁶²von Hammer 1834, p. 21.

⁶³Marino 1995, p. 275–294; Özkoçak 2007, p. 965–986.

nivel de locuire otomană au fost găsite și pe strada Lucian Blaga, unde, în casa C2, au apărut fragmente de ceșcuțe (catalog nr. 19, fig. 2/3 a–b; catalog nr. 18, fig. 4/6 a–b), care se datează în secolele XVII–XVIII. O altă casă (C 8) a fost locuită la sfârșitul secolului al XVII-lea și probabil la începutul celui următor, după cum o demonstrează fragmentul de ceșcuță databil la sfârșitul secolului al XVII-lea (catalog nr. 43, fig. 3/6 a–b). În structura de lemn arsă, din sectoarele 3 și 3', probabil o locuință distrusă după cucerirea austriacă, au apărut cești de faiianță și porțelan databile în secolul al XVII-lea (catalog nr. 16, fig. 4/4 a–b; catalog nr. 15, fig. 4/11 a–b), dar și în perioada de final a secolului al XVII-lea – primele decenii ale secolului al XVIII-lea (catalog nr. 13, fig. 2/8 a–b; catalog nr. 12, fig. 4/3 a–b). Majoritatea fragmentelor descoperite pe strada Lucian Blaga datează din secolul al XVII-lea, însă nu provin din locuințe, ci din straturi de pământ exterioare acestora. Excepție face doar casa denumită C1, care aparține unui nivel de locuire mai timpuriu, unde au fost găsite fragmente de bol și de ceașcă din porțelan (catalog nr. 3, fig. 5/3 a–b, catalog nr. 4, fig. 4/8), databile în secolul al XVII-lea. Din păcate, singurele fragmente databile în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea provin din contexte aparținând epocii moderne, dar semnaleză, totuși, în sectoarele B2, B3 și B4, o locuire otomană de la sfârșitul veacului al XVI-lea (catalog nr. 21, fig. 3/7 a–b; catalog nr. 23, fig. 3/18; catalog nr. 24, fig. 3/10; catalog nr. 27, fig. 3/15 a–b).

Aceste fragmente ceramice nu ajută doar la încadrarea cronologică a contextului arheologic, ci pot fi utile și la reconstituirea identității sociale a celor care le-au întrebuințat. Se poate presupune că, în casele în care s-a descoperit veselă din faiianță și, mai ales, din porțelan, au locuit membri ai elitei otomane locale (funcționari, căpetenii militare), aceasta fiind considerată un lux, îndeosebi pe parcursul secolului al XVII-lea.

CATALOGUL OBIECTELOR DESCOPERITE⁶⁴

1. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B1, –0,80–1,20 m; fragment ceașcă; L=2,4 cm, l=1,3 cm, gr.=0,4 cm; caolin crem, poros, cu strat de angobă albă pe ambele părți; desen exterior, fragmentar, pe fond alb cu nuanțe de albastru închis și albastru-gri; smalț plumbifer transparent; Iznik sau Kutahya; secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea; fig. 2/1.

2. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B1, –1,50–1,70 m; fragment ceașcă; Dp=4 cm, Da=4,9 cm, h=1,5 cm, gr.=0,2–0,4 cm; caolin crem, poros, cu strat de angobă albă pe ambele părți; desen floral interior central, fragment de tulpină de floare în nuanțe de albastru închis și albastru-gri; exterior – s-au păstrat doar liniile duble albastre, desenate pe piciorul ceștii; smalț plumbifer; Kutahya; secolul al XVIII-lea; fig. 2/7 a–b.

3. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B1, locuința C1, –1,80–2,10 m; fragment bol; L=2,1 cm, l=1,8 cm, gr.=0,3 cm; porțelan; decor cu albastru-cobalt pe ambele părți: interior – doar cercul din linii duble care marchează centrul bolului și câteva puncte albastre din desenul realizat în

⁶⁴ Au fost folosite următoarele prescurtări: L – lungime fragment păstrat; l – lățime fragment păstrat; gr. – grosime perete; h – înălțime fragment păstrat; Dp – diametru picior; Da – diametru aproximativ.

centru; exterior – urmele unei linii dantelate care separă piciorul vasului de corpul acestuia; China; secolul al XVII-lea; fig. 5/3 a–b.

4. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B1, locuința C1, –1,80–2,10 m; fragment ceașcă; L=2,4 cm, l=2,2 cm, gr.=0,2 cm; porțelan; decor: exterior cu lotus albastru-cobalt pe fond alb; interior – o linie dublă, albastră, în dreptul buzei; China; secolul al XVII-lea; fig. 4/8 a–b.

5. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B2, –1,38–1,84 m; fragment ceașcă; L=2,5 cm, l=1,6 cm, gr.=0,2 cm; porțelan; decor pe ambele părți: interior – două linii paralele subțiri, de culoare albastru deschis; exterior – marginea buzei este marcată cu o singură linie de sub care pornește o bandă desenată cu frunze stilizate, mărginită la rândul ei de o a doua linie albastră; China; secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea; fig. 4/2 a–b.

6. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B2, –2,04–2,10 m; fragment ceașcă; L=1,4 cm, l=0,9 cm, gr. =0,2 cm; caolin crem, poros, acoperit cu un strat de angobă albă; decor stilizat exterior aplicat din marginea buzei, o bandă cu frunze de culoare albastru închis; interiorul ceștii este decorat prin linii duble în aceeași culoare; smalt plumbifer, deteriorat; Kutahya; sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea; fig. 2/2 a–b.

7. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B2, –1,80–2,10 m; fragment ceașcă; L=2,4 cm, l=1,1 cm, gr.=0,3 cm; caolin gri, cu strat de angobă albă; fără decor; smalt stanifer aplicat în strat subțire; Kutahya; secolul al XVIII-lea; fig. 2/5 a–b.

8. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B2, –2,10–2,26 m; fragment farfurie; L=2,4 cm, l=1,8 cm, gr.=0,4 cm; caolin alb, compact, cu strat de angobă albă; decor vegetal stilizat, de culoare albastru închis, aplicat doar în interior; exteriorul este alb; smalt plumbifer; Kutahya; sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea; fig. 3/5.

9. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B2, –2,10–2,26 m; fragment bol; L=4 cm, l=2,1 cm, gr.=0,5 cm; caolin crem, pastă poroasă cu strat de angobă albă; decor pe ambele părți, interior – un nor chinezesc de culoare albastru-gri, ce are în centru puncte *cintamani* de culoare violet; exterior – linii late de culoare violet închis ce formau modelul *lien zu*; smalt plumbifer; Damasc; secolul al XVII-lea; fig. 3/9 a–b.

10. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B2, –2,10–2,26 m; fragment bol; L=2,9 cm, l=2 cm, gr.=0,4 cm; caolin alb-crem, compact, strat de angobă albă; decor cu nuanțe de albastru prezent pe ambele părți: interior – cel mai probabil un motiv vegetal stilizat; exterior – un motiv asemănător, încadrat de linii duble și linii vălurite; smalt plumbifer; Kutahya; secolele XVII–XVIII; fig. 3/3 a–b.

11. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B2, –2,10–2,26 m; fragment bol; L=3,5 cm, l=1,8 cm, gr.=0,4 cm; caolin alb-crem, poros, cu strat de angobă albă; decor interior floral stilizat cu nuanțe de albastru închis, negru și kaki, exterior – desenul, pe fond alb, al unei flori de culoare kaki; smalt plumbifer; Damasc; secolul al XVII-lea; fig. 3/4 a–b.

12. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B3, –1,30–1,50 m; fragment ceașcă; L=2,6 cm, l=2,1 cm, gr.=0,2 cm; porțelan; decor albastru pe fond alb, pe ambele părți: interior – o linie dublă, albastră, la marginea buzei; exterior – sub o linie dublă, se află două puncte albastre; China; secolele XVII–XVIII; fig. 4/3 a–b.

13. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B3, –1,30–1,50 m; fragment ceașcă; Dp=2,7 cm, Da=3 cm, h=1,8 cm, gr.=0,3–0,4 cm; caolin alb – crem, compact, strat de angobă pe ambele părți; decor pe ambele părți: interior – fragment din linia dublă care marca centrul ceștii și un cărcel negru-kaki din decorul vegetal; exterior – desenul, pe fond alb, al unei forme elipsoidale, albastre, posibil o variantă a motivului *norilor* chinezești; smalt plumbifer; Kutahya; secolul al XVIII-lea; fig. 2/8 a–b.

14. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B3', –1,29 m; fragment ceașcă; L=3,9 cm, l=2,2 cm, gr.=0,3 cm; porțelan; decor cu albastru-cobalt, vegetal pe partea exterioară și linii duble în interior; China; secolul al XVII-lea; fig. 4/9 a–b.

15. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B3', –1,30–1,50 m; fragment ceașcă; L=4 cm, l=2,5 cm, gr.=0,3 cm; porțelan; decor cu albastru-cobalt, vegetal în exterior și linii duble în interior; China; secolul al XVII-lea; fig. 4/11 a–b.

16. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B3', –1,30–1,50 m; fragment ceașcă; L=5,4 cm, l=2,4 cm, gr.=0,3 cm; porțelan; decor fragmentar pe ambele părți, cu motivul *jestoasei*; China; secolul al XVII-lea; fig. 4/4 a–b.

17. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B3', -1,62–1,78 m; fragment farfurie; L=5,2 cm, l=4,8 cm, h=3,3 cm, gr.=0,6 cm; caolin poros, bej, cu strat de angobă albă pe ambele părți; decor, doar în interior, deteriorat – fragment din motivul *valurilor sparte*, desenate cu negru pe fond alb și, posibil, o frunză cu același contur negru și culoare verde; smalt plumbifer, deteriorat; Iznik; mijlocul secolului al XVII-lea; fig. 3/14.

18. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B3', -2,86–2,98 m; fragment ceașcă; L=3,7 cm, l=1,9 cm, gr.=0,3 cm; porțelan; decor albastru șters, exterior; linii duble, în interior, în centrul vasului; China; secolul al XVII-lea; fig. 4/6 a–b.

19. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B3', -2,86–2,98 m; fragment ceașcă; L=1,6 cm, l=1 cm, gr.=0,2 cm; caolin alb-gri, poros, cu strat de angobă, colorată turcoaz, pe ambele părți; decor cu linii negre; smalt plumbifer; Kutahya; secolul al XVIII-lea; fig. 2/3 a–b.

20. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B3", -2,70 m; fragment ceașcă; L=7,5 cm, l=3,7 cm, gr.=0,2 cm; porțelan; decor exterior – o pasăre deasupra unei tufe sau flori, desen cu roșu deschis, galben sau auriu și albastru; interior – marginea buzei marcată prin linii duble, albastre; China *stil Imari*; sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea; fig. 4/14 a–b.

21. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B3", -2,70 m; fragment capac; L=3,1 cm, l=2,5 cm, gr.=0,3 cm; caolin gri, strat de angobă albă la exterior; decor floral, stilizat, pe toată suprafața: o rozetă din linii suprapuse, albastru închis, alb și negru; marginea capacului este colorată cu turcoaz; smalt plumbifer; Iznik; sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea; fig. 3/7 a–b.

22. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B4, -1,60–2,00 m; fragment ceașcă; L=3,5 cm, l=4,2 cm, gr.=0,3 cm; caolin poros, bej, cu strat de angobă albă pe ambele părți; decor vegetal exterior, așezat sub o bandă cu puncte roșii și linii albastre – o ramură cu flori conturată și colorată cu roșu, câteva frunze au fost colorate cu verde apos; interior – pe marginea buzei a fost aplicată o linie dublă, albastru deschis; smalt plumbifer; Kutahya; secolul al XVIII-lea; fig. 2/9.

23. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B4, -2,00–2,20 m; fragment borcan; Dp=10,7 cm, Da=13 cm, h=5,2 cm, gr.=0,4–0,6 cm; caolin crem, compact, cu strat de angobă pe ambele părți; decor exterior radial în culorile albastru și verde, smalt plumbifer; Iznik; sfârșitul secolului XVI – jumătatea secolului al XVII-lea; fig. 3/18.

24. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B4, -2,30 m; fragment cană; L=3,1 cm, l=3 cm, gr.=0,4 cm; caolin crem, compact, strat de angobă roz-somon exterior și alb interior; decor exterior: pe fondul roz-somon sunt desenate arabescuri albe cu puncte albastre; smalt plumbifer; Iznik; sfârșitul secolului al XVI-lea – jumătatea secolului al XVII-lea; fig. 3/10.

25. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B4, -2,30 m; fragment cană; L=3,5 cm, l=3,2 cm, gr.=0,7 cm; caolin alb-gri, compact, strat de angobă albă pe ambele părți; decor exterior: motivul *bandei selgiucide* tratat schematic prin linii subțiri albastre-gri; smalt plumbifer; Iznik; secolul al XVII-lea; fig. 3/11.

26. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B4, -2,80 m; fragment cană; L=3,6 cm, l=2,1 cm, gr.=0,3 cm; caolin crem, strat de angobă albă pe ambele părți; decor exterior vegetal, stilizat, cu linii subțiri maro-roșiatică, cu puncte roșii și pete apoase, de culoare galben și verde; smalt plumbifer; Kutahya; începutul secolului al XVIII-lea; fig. 3/13.

27. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B4, -2,80–2,90 m; fragment farfurie; L=7,8 cm, l=4,1 cm; gr.=0,4–0,5 cm; caolin crem, compact, cu strat de angobă albă pe ambele părți; decor interior, pe marginea farfuriei – o bandă desenată cu motivul *valurilor sparte*, de culoare albastru pe fond alb; exterior – marcate prin linii albastre buza și zona de îmbinare a marginii cu peretele; smalt plumbifer; Iznik sau Kutahya; a doua jumătate a secolului al XVI-lea; fig. 3/15.

28. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B4, -3,30 m; fragment bol; L=2,8 cm, l=1,7 cm, gr.=0,2 cm; porțelan; decor albastru-cobalt pe fond alb; în interior s-a păstrat o parte dintr-o figură umană; nu se cunoaște desenul peretelui exterior, păstrându-se doar o parte din piciorul vasului, cu motivul *valurilor sparte*; China, secolul al XVII-lea; fig. 5/1 a–b.

29. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B6, -1,20–1,35 m; fragment ceașcă; L=3,8 cm, l=2,8 cm, gr.=0,2 cm; porțelan; decor: exteriorul colorat cu maro, interiorul alb, cu o bandă dublă de culoare albastră, pe marginea buzei; China, stil *Batavia*; secolul al XVIII-lea; fig. 4/5 a–b.

30. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B6, -1,20-1,35 m; fragment ceașcă; L=2,20. l=1,9 cm, gr.=0,3 cm; porțelan, decor: exterior – linii subțiri și late; interior – o linie lată, albastră, pe marginea buzei; China; secolele XVII-XVIII; fig. 4/1.

31. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B6, -1,30 m; fragment ceașcă; Dp=3,5 cm, Dg=6,9 cm, h=4,9 cm, gr.=0,2-0,4 cm; caolin crem, relativ compact, strat de angobă albă; exterior – decor pe toată suprafața ceștii, lotuși de culoare albastru-gri; interior – un motiv floral în centrul ceștii, din care s-a păstrat doar o porțiune și cercurile duble care marcau centrul și marginea vasului; smalt plumbifer; Persia sau Kutahya; sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea; fig. 2/13 a-c.

32. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B6, -1,30 m; fragment ceașcă; Dp=3 cm, Da=6,5 cm, h=4,4 cm, gr.=0,2 cm-0,3 cm; caolin crem-gri, compact, strat de angobă colorată cu negru pe ambele părți; urma unui decor în medalion rotund cu verde și galben; smalt plumbifer; Kutahya; secolul al XVIII-lea; fig. 2/11 a-b.

33. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B6, -1,30 m; fragment bol; L=2,3 cm, l=1,1 cm, gr.=0,3 cm; caolin crem, strat de angobă albă pe ambele părți; decor stilizat, în exterior cu triunghiuri reliefate din pastă, pe care s-a desenat cu linii subțiri maro-roșiatice, cu puncte roșii și pete apoase de culoare galben și verde; smalt plumbifer; Kutahya; începutul secolului al XVIII-lea; fig. 3/12.

34. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B6, -1,36-1,52 m; fragment ceașcă; L=3,6 cm, l=2,9 cm, gr.=0,3 cm; porțelan; decor fragmentar în interior – un peisaj realizat cu albastru-cobalt, pe fond alb, înscris într-un cerc; exteriorul colorat cu maro; China, stil *Batavia*; secolul al XVIII-lea; fig. 4/7 a-b.

35. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B6, -2,05 m; fragment ceașcă; Dp=3,2 cm, Da=5,3 cm, h=3,8 cm, gr.=0,3 cm; porțelan; decor pe ambele părți: exterior – desenat un pește cu albastru-cobalt; interior – doar centrul conține o floare cu petale albastre și albe; primele patru ideograme dintr-o marcă; China, perioadă Wanli; sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea; fig. 4/15 a-b.

36. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B6', -1,42 m; fragment ceașcă; Dp=3 cm, Da=6, h: 2,8 cm, gr.=0,2 cm; porțelan; în centrul ceștii; decor pe fond alb, un coș cu flori; exteriorul este colorat cu albastru-gri; China, stil *Batavia*; secolul al XVIII-lea; fig. 4/13 a-b.

37. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B6', -1,60 m; fragment bol; L=3,3 cm, l=1,7 cm, gr.=0,8 cm; caolin, crem, compact, cu angobă albă; decor fragmentar, pe ambele părți, cu albastru închis și negru-gri pe fond alb; smalt plumbifer; Kutahya; secolul al XVIII-lea; fig. 3/2 a-b.

38. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B6'', -2,00-2,45 m; fragment farfurie; L=2,8 cm, l=2,5 cm, gr.=0,4 cm; caolin alb-crem, angobă albă pe ambele părți; decor numai în interior – motiv vegetal, stilizat, în culorile albastru-gri și negru apos; smalt plumbifer; Kutahya; sfârșitul secolului al XVII-lea; fig. 3/1.

39. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B7, -1,83 m; fragment ceașcă; L=4,8 cm, l=3,9 cm, gr.=0,2 cm; porțelan; decor exterior cu lotus albastru; interior – doar marginea buzei conturată cu linii duble, de aceeași culoare; China; secolul al XVII-lea; fig. 4/10 a-b.

40. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B7, -1,83 m; fragment bol; Dp=3,1 cm, Da=3,6 cm, gr.=0,3 cm; caolin crem, relativ compact, strat de angobă albă pe ambele părți; decor pe ambele părți: interior – central, doar culoarea albastră a unui decor, cel mai probabil floral, și cercul de culoare neagră ce-l închidează; exterior – un cerc asemănător, pe care s-au trasat triunghiuri de culoare albastru deschis; smalt plumbifer; Kutahya; secolul al XVIII-lea; fig. 3/16 a-b.

41. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B7, -1,85 m; fragment bol; Dp=2,7 cm, Da=3,6 cm, h=1,5 cm, gr.=0,4 cm; porțelan; decor doar pe piciorul vasului, restul vasului alb verzui; China; secolul al XVIII-lea; fig. 5/2 a-b.

42. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B7', -0,90-1,20 m; fragment farfurie; L=3,6 cm, l=3,4 cm, h=2,4 cm; porțelan; decor: interior – simbolul norocului, executat simplist; exterior – cercuri albastre, trasate gros; China; sfârșitul secolului al XVII-lea; fig. 5/4 a-b.

43. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B8, locuința C8, -1,50-1,80 m; fragment bol; Dp=3,1 cm, Da=3,6 cm, h=1,5 cm, gr.=0,4 cm; caolin bej, poros, strat de angobă albă; decor interior, cu negru și albastru; smalt plumbifer; atelier persan; secolele XVII-XVIII; fig. 3/6 a-b.

44. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B8, -1,20 m; fragment ceașcă; Dp=2,7 cm, Da=5,3 cm, h=1,4 cm, gr.=0,3 cm; caolin alb-crem, strat de angobă pe ambele părți; decor: interior, central, floare verde-turcoaz, conturată cu negru pe fond alb; exterior – urme mici de desen, în aceleași culori folosite în interior; smalt plumbifer; Kutahya; secolul al XVIII-lea; fig. 2/15 a–b.

45. Timișoara 2014, str. L. Blaga, Secțiunea B9, -1,10 m; fragment bol; L=4,3 cm, l=4 cm, gr.=0,4–0,5 cm; caolin alb-crem, poros, angobă albă pe ambele părți; decor: interior – chiparoși, pe fond alb, încadrați în medalioane pe fond albastru închis; exterior – frunze sau flori mici de culoare neagră, tot pe fond alb; smalt plumbifer, deteriorat; Iznik sau Damasc; secolul al XVII-lea; fig. 3/8 a–b.

46. Timișoara 2014, str. L. Blaga, supraveghere, zona secțiunii B1, -0,90 m; fragment ceașcă; L=5,6 cm, l=3,6 cm, gr.=0,3 cm; caolin bej, relativ compact, cu strat de angobă albă, subțire pe ambele părți; decor: exterior – deteriorat, din ceea ce s-a păstrat se poate doar presupune că au fost desenate flori sau inflorescențe cu albastru pe fond alb; interior – linii duble pe buză și spre centru; smalt plumbifer, aplicat în strat subțire; Kutahya sau atelier persan; începutul secolului al XVIII-lea; fig. 2/6 a–b.

47. Timișoara 2014, str. L. Blaga, supraveghere, zona secțiunii B7', -2,20–2,40 m; fragment farfurie; Da=6,5 cm, Dp=5,6 cm, h=1 cm, gr.=0,2–0,4 cm; porțelan; decor vegetal sau peisaj de culoare albastră, într-un octogon în centrul farfuriei; China, perioadă Wanli; secolul al XVII-lea; fig. 5/5 a–b.

48. Timișoara 2014, str. L. Blaga, supraveghere, zona secțiunii B6', -1,50 m; fragment ceașcă; Dp=3,2 cm, Da=6,2 cm, h=4,5 cm, gr.=0,2 cm; porțelan; decor interior central, cu crizantemă albastră pe fond alb; exterior – ceașca a fost colorată cu maro; China, stil *Batavia*; secolul al XVIII-lea; fig. 4/12.

49. Timișoara 2014, str. E. Caruso, -1,30–1,50 m; fragment ceașcă; Dp=2,8 cm, Da=5,6 cm, h=4,5 cm, gr.=0,3 cm; caolin crem, relativ compact, cu strat de angobă albă pe ambele părți; decor doar exterior: model stilizat al motivului prunului înflorit, desenat cu roșu și albastru, pe fond alb; smalt plumbifer; Kutahya; sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea; fig. 2/14 a–b.

50. Timișoara 2014, str. E. Caruso, -1,40–1,70 m; fragment ceașcă; Dp=3,4 cm, Da=7 cm, h=4,8 cm, gr.=0,2–0,4 cm; caolin crem, compact, cu strat de angobă albă pe ambele părți; decor interior și exterior: interior – o floare albastră în stilul celor chinezești, de pe porțelanurile *kraack Wanli*, pe fond alb; exterior – linii curbe ce se intersectează, dorind să reprezinte păsări în zbor; smalt plumbifer; atelier persan sau Kutahya; secolul al XVII-lea; fig. 2/12 a–b.

51. Timișoara 2014, str. R. Negru, Secțiunea I, carou 8–9, -1,30–1,50 m; fragment farfurie; L=5,8 cm, l=5,2 cm, gr.=0,7 cm; caolin crem, strat de angobă albă pe ambele părți; decor vegetal, stilizat, de culoare albastră, pe ambele părți; smalt plumbifer; Kutahya; secolul al XVIII-lea; fig. 3/17 a–b.

52. Timișoara 2014, str. R. Negru Secțiunea I, carou 5–6, -2,10–2,30 m; fragment ceașcă; Dp=3,1 cm, Da=4,8 cm, h=1,6 cm, gr.=0,2–0,4 cm; caolin bej, poros, angobă albă pe ambele părți; decor realizat în stilul *Batavia*: exterior – colorat maroniu; interior – un vas sau coș cu flori, desenat cu albastru pe fond alb; smalt plumbifer; Kutahya; secolul al XVIII-lea; fig. 2/10 a–b.

53. Timișoara 2014, str. R. Negru, Secțiunea I, carou 5–6, locuință, -2,70–3 m; fragment ceașcă; L=2,1 cm, l=1,3 cm, gr.=0,2 cm; caolin crem, poros, cu strat de angobă albă pe ambele părți; decor exterior: o pasăre în zbor, conturată cu negru deschis și colorată cu albastru deschis; interior – doar linii duble, albastre, pe buză; smalt plumbifer; atelier persan sau Kutahya; începutul secolului al XVIII-lea; fig. 2/4 a–b.

FAIENCE AND PORCELAIN FROM THE OTTOMAN PERIOD
UNEARTHED IN TIMIȘOARA IN 2014
(LUCIAN BLAGA, ENRICO CARUSO AND RADU NEGRU STREETS)

ABSTRACT

In the context of the rehabilitation works for several squares and streets from the historical centre of Timișoara, as started by the Timișoara City Hall, extensive archaeological excavations had

been performed from December 2013 and during 2014. This paper presents the faience and porcelain artifacts found on three streets in Timișoara – Lucian Blaga, Enrico Caruso and Radu Negru.

During the excavations, segments of streets and habitation complexes attributed to Ottoman Timișoara (1552–1716), especially wooden houses with cellar, had been unearthed. The artifacts presented here come from dwellings and cultural layers of the Ottoman period but also of the Modern age, when Turkish vestiges had been destroyed in the process of constructing buildings and channeling the city. A good example is that of a channel dug at the beginning of the 20th century, discovered along Lucian Blaga Street.

Archaeological excavations on the three streets from the historical centre of Timișoara brought to light fifty fragments from the so-called *import ceramic* or *luxury ceramic* – Islamic ceramic and Chinese porcelain, dated from the end of the 16th century – the end of the 18th century.

One can notice the preponderance of the Islamic ceramic in comparison with porcelain fragments. Most of them come from cups, bowls or jugs and less from plates or saucers.

During the 17th century, the Islamic workshops from Iznik, Damasc, Kutahya, Kirman and Shiraz found a redoubtable competitor in the Chinese workshops producing porcelain for export. For this reason, not only that their production decreased but they had to find more new customers, switching to other social categories than aristocracy, the ones they wanted to lure exactly by imitating Chinese porcelain.

The Persian workshops continued their tradition of imitating until reaching an accurate copy of the prototype, while the Ottoman workshops preferred to borrow some decorative motifs and treated them according to the 16th century Iznik established style. Only from the 18th century the Chinese decorative style is copied in Kutahya.

The ceramics found in the historical centre of Timișoara raises some questions about dating and assigning, as the decorative style bring them closer to the Persian workshops but also to those from 17th century Kutahya, the last less documented.

Instead, the Chinese porcelain indicates that within the territory of the Timișoara *vilayet* it could come either from Ottoman commerce or European one (Portuguese and especially Dutch).

The preference for cups and saucers in the detriment of plates and other recipients is directly connected to coffee drinking, already a tradition in the Ottoman occupied areas.

Keywords: ottoman period, citadel, faience, porcelain, cups, bowls, plates.

BIBLIOGRAFIE

Atasoy, Raby 1994	Atasoy, N., Raby, J., <i>Iznik: The Pottery of Ottoman Turkey</i> , Londra.
Baram, Carroll 2000	Baram, U., Carroll, L., <i>A Historical Archaeology of the Ottoman Empire: Breaking New Ground</i> , New York.
Batariuc, Dinu 2013	Batariuc, V.P., Dinu, N., <i>Un vas „kraak Wanli” păstrat în colecția de arheologie medievală a Muzeului Bucovinei din Suceava</i> , ArhMold 36, p. 291–296.
Carswell 1991	Carswell, J., <i>Kutahya. Tiles and ceramics</i> , în Altun, A., Carswell, J., Oney, G., <i>Turkish Tiles and Ceramics</i> , Istanbul, p. 50–61.
Carswell 2006	Carswell, J., <i>Iznik Pottery</i> , ed. a II-a, Londra.
Călători străini 1976	<i>Călători străini despre Țările Române</i> , vol. VI, partea a II-a, Evlia Celebi, București, p. 326–753.
Crowe 2006–2007	Crowe, Y., <i>Kütahya patterns: Out of the blue?</i> ,

- Denny 2004 Transactions of the Oriental Ceramic Society 71, p. 45–52.
Denny, W.B., *Iznik. The Artistry of Ottoman Ceramic*, Londra.
- Dinu 2007 Dinu, N., *Ceramica de import*, în Drașovean, F., Feneșan, C., Flutur, Al., Szentmiklosi, Al., El Susi, G., Kopeczny, Z., Kiss, H.M., Șeptilici, R., Dinu, N., *Timișoara în amurgul evului mediu. Rezultatele cercetărilor arheologice preventive din centrul istoric*, Timișoara, p. 127–141.
- Feneșan 2004 Feneșan, C., *Cultura otomană a vilayetului Timișoara (1552–1716)*, Timișoara.
- Feneșan 2014 Feneșan, C., *Vilayetul Timișoara (1552–1716)*, Timișoara.
- Flutur, Hamat, Tănase 2014 Flutur, Al., Hamat, A.C., Tănase, D., *Cercetările arheologice preventive în cetatea Timișoarei, str. Lucian Blaga, anul 2014, Raport preliminar*, Banatica 24, 1, p. 237–264.
- François 2002 François, V., *Production et consommation de vaisselle à Damas à l'époque ottomane*, BEO 53–54, Supplément Citadelle de Damas, p. 157–170.
- Gaál 2005 Gaál, A., *Kínai porcelánok és utáztataik, valamint üvegkarperecek a Jeni-palánki török palánkvárból*, WMMÉ 27, p. 205–257.
- Golombek 2005 Golombek, L., *The Safavid Ceramic Industry at Kirman, Iran 41 (2003)*, p. 253–278.
- Golombek, Mason, Proctor 2001 Golombek, L., Mason, R.B., Proctor, P., *Safavid Potters Marks and the Question of Provenance*, Iran 39, p. 207–237.
- von Hammer 1834 von Hammer, J., *Narrative of Travels in Europe, Asia, and Africa in the Seventeenth Century by Evliya Efendi*, Oriental Translation Fund, vol 1, London.
- Hațegan 2006 Hațegan, I., *Studiu introductiv*, în Ottendorf, H., *De la Viena la Timișoara, 1663*, Timișoara.
- Holl 2005 Holl, I., *Fundkomplexe des 15.–17. Jahrhunderts aus dem Burgpalast von Buda*, Budapest.
- Jörg 1982 Jörg, C.J.A., *Porcelain and the Dutch China Trade*, Hague.
- Kouymjian 2014 Kouymjian, D., *The Rol of Armenian Potters of Kutahya in the Ottoman ceramic industry*, în Hovannisian, R.G. (ed.), *Armenian Communities in Asia Minor*, Costa Mesa, p. 107–130.
- Le Corbeiller 1974 Le Corbeiller, C., *China trade procelain: Patterns of exchange*, New York.
- Marino 1995 Marino, B., *Cafés et cafetiers de Damas aux XVIIIe et XIXe siècles*, REMMM 75–76, p. 275–294.
- Mehmet 1976 Mehmet, M.A., *Studiu bio-bibliografic Evlia Celebi (1611–1684?)*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, București, p. 311–325.
- Migeon 1923 Migeon, G., *Manuel d'art musulman*, Paris.

- Mikhail 2007
Mikhail, A., *The Heart's Desire: Gender, Urban Space and the Ottoman Coffee House*, în Sajdi, D. (ed.), *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee Leisure and Lifestyle in the Eighteenth Century*, Leiden.
- Nogami *et alii* 2006
Nogami, T., Ronquillo, W.P., Orogo, A.B., Cuevas, T., Tanaka, K., *Porcelains from Manila in Spanish Philippines*, *Bulletin of archaeology* 28, p. 29–60.
- Opriș 2007
Opriș, M., *Timișoara. Monografie urbanistică*, vol. I – *Descoperiri recente care au impus corectarea istoriei urbanistice a Timișoarei*, Timișoara.
- Ottendorf 2006
Ottendorf, H., *De la Viena la Timișoara, 1663*, Studiu introductiv, note științifice și glosar: Ioan Hațegan, Timișoara.
- Özkoçak 2007
Özkoçak, S.A., *Coffee House: Rethinking the public and private in Early Modern Istanbul*, *JUH* 33, p. 965–986.
- Salzman 2000
Salzman, A., *The Age of Tulips: Confluence and Conflict in Early Modern Consumer Culture (1550–1730)*, în Quataert, D. (ed.), *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550–1922*, New York, p. 83–106.
- Stanceva 1960
Stanceva, M., *Turski faians ot Sofija*, *IzvestijaSofia* 22, p. 111–150.
- Tuchscherer 2003
Tuchscherer, M., *Coffee in the Red Sea Area from sixteenth to nineteenth century*, în Clarence-Smith, W.G., Topik, S. (eds.), *The Global Coffee Economy in Africa, Asia and Latin America, 1500–1989*, Cambridge, p. 50–66.
- Valenstein 1989
Valenstein, S.G., *A handbook of Chinese Ceramic*, New York.
- Ward 2001
Ward, C., *The Sadana Island Shipwreck: An Eighteenth-Century AD Merchantman off the Red Sea Coast of Egypt*, *World Archaeology* 32, 3, p. 368–382.

LIST OF CAPTIONS

- Fig. 1. Street map from historical center of Timișoara.
 Fig. 2. Timișoara. Persian and Ottoman pottery (16th–18th centuries).
 Fig. 3. Timișoara. Persian and Ottoman pottery (16th–18th centuries).
 Fig. 4. Timișoara. Chinese porcelain (17th–18th centuries). Cups.
 Fig. 5. Timișoara. Chinese porcelain (17th–18th centuries). 1–3 bowls sherds; 4–5 plate sherds.

ABREVIERI

- AARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ACMISB – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secțiunea din Basarabia
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia, Roma/Moscova
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj–Napoca
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
AÉ – Anné Épigraphique, Paris
AIIA Iași – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași
AISC – Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj–Napoca
AJA – American Journal of Archaeology, Boston
AJPAnthropol – American Journal of Physical Anthropology
AnȘUIași – Analele Științifice ale Universității „Al.I. Cuza”, Iași
AnthAnz – Anthropologischer Anzeiger, Berlin
AO –Arheologiĥeskie Otkrytija, Moscova
Apulum – Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
APURSR – Arheologiĥni pamijatki URSR, Kiev
ArheologijaKiev, Arheologija. Institut Arheologii, Kiev
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași – București
ArhSSSR – Arheologija SSSR, Moscova
ArhSSSR–SAI – Arheologija SSSR. Svod arheologiĥeskih istoĥnikov, Moscova
Banatica – Banatica, Muzeul județean Reșița, Reșița
BEO – Bulletin d'Études Orientales, Damasc
BSS – Black Sea Studies. The Danish National Research Foundations Centre for Black Sea Studies, University of Aarhus
B.Thr. – Biblioteca Thracologica
Bulletin of archaeology – Bulletin of archaeology. The University of Kanazawa, Kanazawa
CAD – The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago
CaieteARA – Caietele ARA, Revistă de Arhitectură, Restaurare și Arheologie, Asociația ARA, București
CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
CCDJ – Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
Chiron – Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, München
CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin
Classica et Christiana – Classica et Christiana, Centrul de Studii Clasice și Creștine al Facultății de Istorie a Universității „Al.I. Cuza”, Iași
CNA – Cronica numismatică și arheologică, București
CRAI – Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris
Dacia – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; serie nouă N.S. (nouvelle série); Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, București
Danubius – Danubius. Revista Muzeului de Istorie, Galați
Drevnosti – Drevnosti, Moscova
EME – Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Εύξεινος Πόντος. Digital Encyclopaedia of the Hellenic World
EphemDR – Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma, Roma –București
SCIVA, tomul 66, nr. 1–2, București, 2015, p. 175–177

- EphemNap – Ephemeris Napocensis, Cluj–Napoca
 ErdMúz – Erdélyi Múzeum, Kolozsvár/Cluj(–Napoca)
 HPS – Hungarian Polis Studies, Debrecen
 IAK – Izvestija Arheologhičeskoj Komissii, Sankt-Petersburg
 ILD – C. C. Petolescu, *Inscripții latine din Dacia*, București, 2005
 IMF – Izvestija Moldavskogo filiala AN SSSR, Chișinău
 IOSPE – B. Latyshev, *Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionalis Ponti Euxini, Graecae et Latinae*, vol. 2, Petropolis, 1916
 Iran – Iran. Journal of the British Institute of Persian Studies
 Istros – Istros. Buletinul Muzeului Brăilei. Studii, comunicări, note, Brăila
 Izvestija Sofia – Izvestija na Arheologhičeskija Institut, Sofia
 J.Anat – Journal of Anatomy
 J.Anthropol.Archaeol – Journal of Anthropological Archaeology
 JUH – Journal of Urban History
 KAGSP – Kul'tura Anticnyh Gorodov Severnogo Pričernomorja
 Korunk – Korunk, Cluj–Napoca
 KSIA – Kratkie soobščeniija Instituta arheologhii SSSR, Moscova
 KSIAU – Kratkie soobščeniija Instituta arheologhii AN USSR, Kiev
 KSOGAM – Kratkie soobščeniija o polevyh arheologhičeskikh issledovanijah Odesskogo arheologhičeskogo muzeja, Odessa
 Latomus – Latomus. Revue d'études latines, Bruxelles
 MASP – Materialy po arheologhii Severnogo Pričernomorja, Odessa
 MCA (Materiale) – Materiale și Cercetări Arheologice, București
 MemAntiq – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
 MIA – Materialy i Issledovanija po Arheologhii SSSR, Moscova/Leningrad (Sankt- Petersburg)
 NE – Numizmatika i Epigrafica, Moscova
 Pallas – Pallas. Revue d'études antiques, Toulouse
 Peuce – Peuce, Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
 PIR² – *Prosopographia Imperii Romani*, Berlin, Leipzig
 Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
 Publications in Classical Philology – Publications in Classical Philology, University of California, Berkeley
 PZ – Prähistorische Zeitschrift, Leipzig – Berlin
 RA – Revista Arheologică, Chișinău
 REA – Revue des Études Anciennes, Université Michel de Montaigne, Bordeaux 3
 RELat – Revista de Estudios Latinos, Madrid
 REMMM – Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée, Paris
 Renaissanceforum – Renaissanceforum. Journal of Renaissance Studies, Aarhus
 RITL – Revista de istorie și teorie literară, București
 RMD – M.M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, 2 vol., Londra, 1978 și 1985
 RMPH – Rheinisches Museum für Philologie, Köln
 SAI – Studii și Articole de Istorie, București
 Sargetia – Sargetia, Acta Musei regionalis Devensis, Deva
 SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
 SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, București
 SMIM – Studii și Materiale de Istorie Medie, București
 SNUNK – Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i knižnina, Sofia
 SovArch – Sovetskaja Arheologija, Moscova
 SP – Studii de Preistorie, București

Sprawozdania Archeologiczne – Sprawozdania Archeologiczne, Instytut Archeologii i Etnologii,
Polikiej Akademii Nauk, Warszawa
SSPK – Starožitnosti Stepovogo Pričernomorja ta Krimu, Zaporožie
StCl – Studii Clasice, București
StComCaransebeș – Studii și Comunicări Caransebeș
Stratum – Stratum, Chișinău/Sankt-Petersburg/Odessa/București
StratumP – Stratum Plus, Chișinău/Sankt-Petersburg/Odessa/București
Syria – Syria. Revue d'art oriental et d'archéologie, Beirut
TD – Thraco-Dacica, București
TGIM – Trudy Gosudarstvennogo Istoriceskogo muzeja, Odessa
Thracia – Thracia, Sofia
Tibiscum – Muzeul Banatului, Timișoara
Transactions of the Oriental Ceramic Society – Transactions of the Oriental Ceramic Society, Londra
TSP – Terrakoty Severnogo Pričernomorja, Moscova
VDI – Vestnik Drevnej Istorii, Moscova
Vestigia – Vestigia. Deutsches Archäologisches Institut. Kommission für Alte Geschichte
und Epigraphik, München
VNU (ist.) – Vestnik Nižegorodskogo Universiteta. Istorija, Nižnij Novgorod
VOMN – Vestnik Odesskogo Muzeja Numizmatiki, Odessa
WMMÉ – A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd
ZOA – Zapiski Odesskogo Arheologičeskogo Obščestva, Odessa
ZOOID – Zapiski Odesskogo Obščestva Istorii o Drevnostej, Odessa
ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn
ŽMNP – Žurnal Ministerstva Nardonogo Prosveščeniija, Sankt Petersburg/Kiev

ERATĂ

Într-un articol semnat de Emilian Teleaga, *Pecetea lui Skyles și tumulii fastuoși de la Agighiol și Cugir. Omisiune și falsificare în fondarea mitului „strămoșilor” românilor, geto-dacii*, apărut în SCIVA, 65, 3–4, 2014, p. 295–318, din vina autorului, s-au strecurat două regretabile erori. La cererea acestuia, numărul actual al revistei conține următoarea erată:

La p. 300, în loc de: „Păreră exprimată de Meljukova a fost întărită de Alexandru Vulpe. El a localizat cele cinci râuri secundare scitice ale lui Herodot între Prut și Siret, corespunzător graniței traco-scite”, se va citi: „Păreră exprimată de Meljukova a fost întărită de Alexandru Vulpe. El ilustrează trei dintre cele cinci râuri secundare scitice ale lui Herodot între Prut și Siret, dar le localizează în bazinul Siretului”.

La p. 301, nota 29 – „Rezultatele finale sunt publicate într-un articol în două părți din 2014 (Teleaga, Soficaru, Bălășescu 2014; Teleaga *et alii* 2014)”, se va citi astfel: „Rezultatele finale au fost înaintate spre publicare într-un articol în două părți din 2014 (Teleaga, Soficaru, Bălășescu 2014; Teleaga *et alii* 2014)”.